

SEGÉDLET

az iskolák környezeti nevelési
programjának elkészítéséhez

Kiadó:
Oktatási Minisztérium

Szerkesztette:

Czippán Katalin, Mathias Anna, KFPT – Környezeti Nevelési és Kommunikációs Programigazgatóság;
Victor András, Magyar Környezeti Nevelési Egyesület.

Közreműködött:

Havas Péter, Varga Attila, Országos Közoktatási Intézet, Budapest;
Brassói Sándor, Friss Péter, Oktatási Minisztérium, Budapest.

A mintaprogramokat írta:

Ádám Ferencné, Bánfalvi Antalné, Budayné Kálóczi Ildikó, Darvas Katalin, Gulyás Sándorné, Gyulainé Szendi Éva, Hollósi Eszter, Horváthné Papp Ibolya, Juhászné Szlovák Mariann, Kertészné Szabó Erzsébet, Menráth Réka, Nagyné Horváth Emília, Orgoványi Anikó, Rádi Rózsa, Saly Erika, Schróth Ágnes, Szászné Heszlényi Judit

Lektorálta:

Beregnyei Józsefné, Templomdombi Általános Iskola, Szentendre;
Kosztolányi Istvánné, Erdei Iskola Alapítvány, KOKOSZ Oktatási Központ;
Mészáros Csaba, Madách Imre Gimnázium, Budapest.

A mintaprogramok a Magyar Környezeti Nevelési Egyesület kezdeményezésére és szervezésében megtartott műhely-konferencia résztvevőinek közreműködésével a KÖRLÁNC – Országos Egyesület a Környezeti Nevelésért, a Környezeti Nevelési Hálózat, a Környezet- és Természetvédelmi Oktatóközpontok Országos Szövetsége (KOKOSZ), a Természet- és Környezetvédő Tanárok Egyesülete, a Zöld Szív szervezetekkel együttműködve készültek.

További mintaprogramok találhatóak a következő internetes oldalakon:

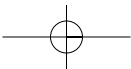
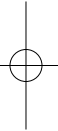
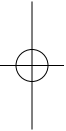
**www.om.hu
www.kvvm.hu
www.konkomp.hu
www.mkne.hu
www.oki.hu**

A kiadvány optikai fehérítő alkalmazása nélküli környezetbarát papírra készült.

Nyomdai előkészítés, kivitelezés:

Eurotronik Rt.
e-Print Magyarország Rt.

Oktatási Minisztérium
Budapest, 2004. március

ELŐSZÓ

A Segédletet az Oktatási Minisztérium abból a célból jelenteti meg, hogy segítse az iskolák környezeti nevelési programjának a közoktatási törvény¹ által megjelölt határidőre történő elkészítését. A Minisztérium a kiadvány elkészítésével a KFPT – Környezeti Nevelési és Kommunikációs Programigazgatóság² bízta meg – a Magyar Környezeti Nevelési Egyesület és az Országos Közoktatási Intézet közreműködése mellett, összesen 13 közoktatási intézmény (általános iskola és középiskola) bevonásával.

A kiadvány négy nagyobb fejezetet ölel fel. Az *első részben* bemutatásra kerül az egész világot átfogó ENSZ „*Nevelés a fenntarthatóságért*” évtizede programjától kezdve, a közoktatási törvény 2003. évi változtatásáig ívelő dokumentumsor, amely a környezeti nevelés és a fenntarthatóság érdekében történő oktató-nevelő munka iskolai megjelenésének szükségességét támasztja alá.

Az elméleti alapokkal és a jogi háttérrel megismertető *bevezető* után a *második fejezet* gyakorlati megközelítéseket tartalmaz. Abban segíti az olvasót, hogy megtalálja a környezeti nevelési program – a tanintézmények előtt már jól ismert – pedagógiai programban elfoglalt helyét, elkészítésének javasolt lépéseit, ajánlott szerkesztési vázlatát stb.

Bizonyára akadnak olyan iskolák, amelyek egy közvetlenül követhető mintára támaszkodnának leginkább saját környezeti nevelési programjuk elkészítésekor. Számukra a *harmadik fejezetben* a budapesti *Trefort Ágoston Gyakorló Iskola* teljes iskolai környezeti nevelési programját mutatjuk be. Természetesen a közölt mintaprogramból mindenkinek körültekintően kell kiválasztania a számára könnyen értelmezhető, követhető és adaptálható részeket.

-
1. A közoktatásról szóló törvény 2003. évi módosítása 48. (3.) bekezdése alapján: „Az iskola nevelési programjának részeként el kell készíteni az iskola egészségnevelési és környezeti nevelési programját”.
 2. Közoktatás-fejlesztési és Pedagógus-továbbképzési Kht. – Környezeti Nevelési és Kommunikációs Programigazgatóság

További ötletek, javaslatok a környezeti nevelési program egyes fejezeteihez címmel a *negyedik fejezet* – noha terjedelmi korlátok miatt nem tartalmazza teljes egészében az összes (pl. falusi, kisvárosi, nagyvárosi-lakótelepi, külvárosi általános vagy közép fokú) intézményre kidolgozott környezeti nevelési programot, de azokból – oly módon emeli ki a leghangsúlyosabb, mintaként használható összetevőket, részeket, hogy a programkészítéskor valamennyi iskolának hasznára válják, s ezzel is érzékelteti a programok sokszínűségét. Így aztán ki-ki megtalálja benne saját iskolája adottságaihoz, jártasságához és felkészültségéhez igazodó részleteket. A mintaprogramok egy része megtalálható lesz az Oktatási Minisztérium (OM), a Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium (KvVM), a KFPT – Környezeti Nevelési és Kommunikációs Programigazgatóság (KöNKomP), a Magyar Környezeti Nevelési Egyesület (MKNE) és az Országos Közoktatási Intézet (OKI) honlapján³.

A kiadvány végén fellelhető *irodalomjegyzék*, illetve a *hasznos honlapok* felsorolása még inkább hozzájárul ahhoz, hogy további információkat, segítőket, kiadványokat találjon minden környezeti nevelési programja elkészítésén fáradozó pedagógus.

Jó munkát, és a kidolgozott program végrehajtásához sok sikert kívánunk!

Budapest, 2004. február 5.

Czippán Katalin
programigazgató

KFPT – Környezeti Nevelési és Kommunikációs Programigazgatóság

3. A honlapok elérhetőségét lásd a *Hasznos honlapok* c. fejezetben.

TARTALOM

ELŐSZÓ	5
1. BEVEZETÉS	9
1.1 A környezeti nevelés fogalma	9
1.2 Az alapelveket szabályozó jogi háttér	10
1.3 A közoktatási stratégiai célok figyelembevétele	12
2. HOGYAN KÉSZÍTSÜK EL ISKOLÁNK KÖRNYEZETI NEVELÉSI PROGRAMJÁT?	14
2.1 A pedagógiai program és a környezeti nevelési program viszonya ..	14
2.2 A környezeti nevelési program elkészítésének javasolt lépései ..	15
2.3 A környezeti nevelési program javasolt témái, elemei	17
2.4 Javaslatok, megjegyzések a tartalmi vázlat egyes pontjaihoz ..	18
3. EGY TELJES ISKOLAI KÖRNYEZETI NEVELÉSI MINTAPROGRAM	24
3.1 A környezeti nevelési program elkészítésének alapjai	24
3.1.1 Az iskolai környezeti nevelés törvényi háttere	24
3.1.2 Helyzetelemzés, helyzetkép	25
3.1.3 Erőforrások	28
3.2 Alapelvek, jövőkép, célok	32
3.2.1 Alapelvek, jövőkép	32
3.2.2 Konkrét célok	35
3.3 Tanulásszervezési és tartalmi keretek	36
3.4 Módszerek	37
3.5 Taneszközök	38
3.6 Iskolai környezet	38
3.7 Kommunikáció	38
3.8 Minőségfejlesztés	39
3.9 Továbbképzés	40

4. TOVÁBBI JAVASLATOK, ÖTLETEK, PÉLDÁK A KÖRNYEZETI NEVELÉSI PROGRAM EGYES FEJEZETEIHEZ	41
4.1 A környezeti nevelési program elkészítésének alapjai	41
4.1.1 Az iskolai környezeti nevelés törvényi háttere	41
4.1.2 Helyzetkép – az iskola belső helyzetképe, előléte	41
4.1.3 Erőforrások	43
4.2 Jövőkép – alapelvek és célok	46
4.2.1 Általános, hosszú távú cél	46
4.2.2 Az iskola jövőképe	46
4.2.3 Alapelvek, értékek, szemlélet	47
4.2.4 Rövid távú célok, feladatok és sikerkritériumok	48
4.2.5 A szakképzés szempontjainak beépítése	50
4.2.6 A speciális nevelési módszereket igénylő gyerekek környezeti nevelése	51
4.3 Tanulásszervezési és tartalmi keretek	51
4.3.1 Helyi értékek és problémák megjelenése a tanórai tevékenységben	51
4.3.2 Hagyományos tanórai foglalkozások	54
4.3.3 Nem hagyományos tanórai és tanórán kívüli komplex foglalkozások	64
4.3.4 A városi környezeti nevelés komplex gondolata	66
4.4 Módszerek	67
4.4.1 A környezeti nevelésben használható módszerek gyűjteménye	67
4.5 Taneszközök	69
4.6 Az iskola épületének helyzetképe, a javulást szolgáló célok és a változást segítő feladatok	69
5. AZ EGYES MINTAPROGRAMOK KÉSZÍTŐI, S INTÉZMÉNYEIK	71
6. AJÁNLOTT IRODALOM	72
7. HASZNOS HONLAPOK	73

1. BEVEZETÉS

Számos, a világméretű környezeti válság felismerése óta megszületett nemzetközi és hazai kezdeményezés, jogszabály alapozta meg azt a döntést, hogy a környezeti nevelés kiemelt módon jelenjen meg a közoktatás fejlesztendő területei között. A *közoktatásról szóló* – többször módosított – 1993. évi LXXIX. törvény 48.§ (3) bekezdése értelmében az iskolának – nevelési programjuk részeként – **2004. június 30-ig** el kell készíteniük környezeti nevelési programjukat.

Tekintsük át röviden a környezeti nevelés fogalmát és a programkészítési kötelezettség előzményei közül a legfontosabbakat!

1.1 A környezeti nevelés fogalma

„Az iskolai környezeti nevelés az a pedagógiai folyamat, melynek során a gyerekeket felkészítjük környezetük megismerésére, tapasztalataik feldolgozására, valamint az élő és élettelen természet érdekeit is figyelembe vevő cselekvésre. Ezért a környezeti nevelés:

- megfelelően stabil és megújulásra képes érzelmi kapcsolatot alapoz és erősít meg az élő ill. élettelen környezettel;*
- kifejleszti a szándékot és képességet a környezet aktív megismerésére;*
- felkelti az igényt, képessé tesz:*
 - *a környezet változásainak, jelzéseinek felfogására;*
 - *összefüggő rendszerben történő értelmezésére; a rendszerben felismerhető kapcsolatok megértésére;*
 - *a problémák megkeresésére, okainak megértésére;*
 - *kritikai és kreatív gondolkodás kialakítására, és ezáltal a lehetséges megoldások megkeresésére;*

- az egyéni és közösségi döntések felelősségének megértésére, vállalására környezeti kérdésekben;
- a környezet érdekeit figyelembe vevő cselekvésre.”

(KöNKomp, 2004)

„A környezeti nevelés olyan értékek felismerésének és olyan fogalmak meghatározásának folyamata, amelyek segítenek az ember és kultúrája, valamint az őt körülvevő biofizikai környezet sokrétű kapcsolatának megértéséhez és értékeléséhez szükséges készségek és hozzáállás kifejlesztésében. A környezeti nevelés hatást gyakorol a környezet minőségét érintő döntéshozatalra, személyiségformálásra és egy széles értelemben vett viselkedésmód kialakítására.”

(IUCN, 1970)

1.2 Az alapelveket szabályozó jogi háttér

- A nemzetközi előzmények közül azt az egyet említjük meg, mely az összes eddigi kezdeményezést magába olvasztja. Az **Egyesült Nemzetek Szervezetének** 57. közgyűlése 2002. december 20-án a 2005–2014 közötti évtizedet a *Fenntarthatóságra nevelés évtizedének* nyilvánította. Vagyis a nemzetközi közösség egy teljes évtizedet szán annak a célnak az elérésre, hogy az oktatás minden szintjét és formáját áthassák a fenntarthatóság, a környezet- és az egészségvédelem alapértékei. E cél elérését nagymértékben szolgálják az iskolák környezeti- és egészségnevelési programjai.
- A hazai jogszabályi háttér az **Alkotmány** környezet- és egészségvédelemmel kapcsolatos paragrafusaiból vezethető le:
18. § A Magyar Köztársaság elismeri és érvényesíti mindenki jogát az egészséges környezethez.
70. § A Magyar Köztársaság területén élőknek joguk van a lehető legmagasabb szintű testi és lelki egészséghez.
- Az Alkotmányban megfogalmazott alapelvek megvalósulását – többek között – az alábbi **jogszabályok** és intézkedések garantálják:

A Környezetvédelmi törvény (1995. évi LIII. törvény) 54. § 1. cikkelye szerint „...minden állampolgárnak joga van a környezeti ismeretek megszerzésére és ismereteinek fejlesztésére”. Az ismeretek terjesztése és fejlesztése állami, illetve önkormányzati feladat.

Magyarország második Nemzeti Környezetvédelmi Programjában (2003-2008)⁴ önálló tematikus akcióprogram kapott helyet a környezettudatosság növelése érdekében.

A Nemzeti Fejlesztési Tervben a fenntarthatóságnak való megfelelés horizontális célként szerepel.

A Nemzeti Alaptantervről kiadott 243/2003. sz. kormányrendelet⁵ kiemelt fejlesztési feladatként definiálja a környezeti nevelést.

„A környezeti nevelés átfogó célja, hogy elősegítse a tanulók környezettudatos magatartásának, életvitelének kialakulását annak érdekében, hogy a felnövekvő nemzedék képes legyen a környezeti válság elmélyülésének megakadályozására, elősegítve az élő természet fennmaradását és a társadalmak fenntartható fejlődését. A fenntarthatóság pedagógiai gyakorlata feltételezi az egész életen át tartó tanulást, amelynek segítségével olyan tájékozott és tevékeny állampolgárok nevelődnek, akik kreatív, problémamegoldó gondolkodásmóddal rendelkeznek, eligazodnak a természet és a környezet, a társadalom, a jog és a gazdaság terén, és felelős elkötelezettséget vállalnak egyéni vagy közös tetteikben.”

(NAT 243/2003)

-
4. Vonatkozó országgyűlési határozat: 132/2003. (XII. 11.) OGY határozat a 2003-2008. közötti időszakra szóló Nemzeti Környezetvédelmi Program elfogadásáról és annak végrehajtásáról.
 5. A Kormány 243/2003. (XII.17.) Korm. rendeletének a Nemzeti Alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról, Általános rendelkezések, 2. § (10) bekezdés: „A helyi tantervnek biztosítania kell, hogy a tanulók életkorához, az egyes tantárgyak sajátosságaihoz igazodva a tanulók elsajátíthassák az egészségfejlesztéssel, a fogyasztóvédelemmel, a környezetvédelemmel, a közlekedésre neveléssel... összefüggő ismereteket, felkészüljenek azok gyakorlati alkalmazására az infokommunikációs technológiai alkalmazásával...”

1.3 A közoktatási stratégiai célok figyelembevétele

Az iskolai környezeti nevelési programok akkor szolgálják igazán a diákok érdekeit, ha megvalósulásuk hozzájárul a közoktatás-fejlesztés stratégiai céljainak eléréséhez. Ezért már a programok elkészítése közben figyelmet kell fordítani arra, hogy olyan terv készüljön, mely elősegíti az alábbi, az Oktatási Minisztérium által 2003-ban megfogalmazott *közoktatási stratégiai célok* elérését:

- *Az élethosszig tartó tanulás megalapozása a kulcskompetenciák fejlesztése révén*
A környezetről szóló tudás megszerzése során a diákok életközeli helyzetekben gyakorolják, erősítik az élethosszig tartó tanulás képességének fejlesztési folyamatában is nélkülözhetetlen kompetenciáikat (pl. értő olvasás, tudományos adatgyűjtés és elemzés, szóbeli információszerzés más emberektől, kommunikációs kompetencia).
- *Az oktatási esélyegyenlőtlenségek mérséklése*
A környezeti nevelési tevékenységek fontos elemei az esélyegyenlőtlenségek csökkentésének. A hagyományos óraszervezéstől eltérő tanulási formák sok lehetőséget adnak azon diákok érvényesülésére, fejlődésére is, akiket a hagyományos tanórai keretekben nem, vagy csak kevéssé sikerül aktivizálni, fejleszteni. A környezeti nevelés módszertani kínálatában a sajátos nevelési igényű tanulókat jól segítő módszerek is fellelhetők. A környezeti nevelés széles módszertani választéka garancia arra, hogy a környezeti nevelés keretein belül megoldható a diákokkal való differenciált foglalkozás, illetve az egyénre szabott pedagógiai módszerek alkalmazása.
- *Az oktatás minőségének fejlesztése*
A környezeti nevelésben alkalmazott módszerek sokfélesége és nem hagyományos jellege elősegíti a tanítás-tanulás folyamatának módszertani megújítását. A környezeti nevelés jelen-, illetve jövőorientáltsága pedig segíti a tanításközpontú pedagógiából a tanulóközpontúba való átmenetet.

- *A pedagógus szakma fejlődésének támogatása*
A környezeti nevelés az egyik legdinamikusabban fejlődő területe a pedagógiai gyakorlatnak, így az avval való foglalkozás nagymértékben támogatja a pedagógusszakma fejlődését.
- *Az IKT (Információs és Kommunikációs Technológiák) alkalmazásának fejlesztése*
A környezeti problémák globális és nemzetközi jellegéből következik, hogy már ma is számos információtechnológiára alapozott nemzetközi környezeti nevelési program, lehetőség áll a pedagógusok rendelkezésére (pl. Science Across Europe, GLOBE-programok) Mindezen programokba való bekapcsolódás nem csak az IKT-alkalmazások fejlesztését segíti elő a környezeti nevelés mellett, hanem – nemzetközi jellegük miatt – a nyelvtanulás előmozdítói is.
- *Az oktatás tárgyi feltételei javítása*
A környezeti nevelési tevékenységekhez rendelkezésre álló pályázati források (pl. Zöld Forrás⁶, Erdei Iskola Program⁷) hozzásegítik az iskolákat a tanulás tárgyi feltételeinek és környezetének javításához.

Az alaposan előkészített, átgondolt környezeti nevelési program nem csak az iskola sikeres környezeti nevelési munkájának záloga, hanem nagymértékben hozzájárul az iskola egyéb célkitűzéseinek megvalósításához is. Azt szeretnénk, ha a környezeti nevelési program minél több iskolában egy, a jogszabályokkal összhangban lévő, a mindennapi pedagógiai munkához használt eszköz, iránytű lenne.

Szükségesnek tartjuk a környezeti nevelési programok két-háromévente történő felülvizsgálatát. Az iskolák csak akkor tudnak megfelelni a rohamosan változó társadalmi igényeknek, ha maguk is változnak, s terveiket – köztük a környezeti nevelési programot – is módosítják a változásoknak megfelelően.

6. Ld. a Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium honlapján: www.kvvm.hu
7. Ld. a Környezeti Nevelési és Kommunikációs Programigazgatóság honlapján: www.konkomp.hu

2. HOGYAN KÉSZÍTSÜK EL ISKOLÁNK KÖRNYEZETI NEVELÉSI PROGRAMJÁT?

2.1 A pedagógiai program és a környezeti nevelési program viszonya

Az iskola pedagógiai programja *nevelési programból* és *helyi tantervből* áll. A *környezeti nevelési program* a nevelési program része. Így természetesen erre is vonatkoznak a pedagógiai programban meghatározott pedagógiai alapelvek, célok, feladatok, eszközök, eljárások. *A környezeti nevelési programban az iskola pedagógiai programjához illeszkedő környezeti neveléssel kapcsolatos alapelveit, céljait, feladatait, eszközeit, eljárásait célszerű részletezni.* A környezeti nevelési program – a tantestület döntésének megfelelően – többféle módon is megjelenhet az iskola pedagógiai programjában: lehet a nevelési program önálló fejezete, önálló melléklete, vagy az egészségnevelési programmal egybeszerkesztett eleme is.

Jelen kiadvány az önállóan megjelenő környezeti nevelési program elkészítését támogatja, a környezeti nevelési program a nevelési program önálló fejezetét képezi. A program elkészítésekor kiemelten kell figyelni arra, hogy a környezeti nevelési program összhangban legyen a pedagógiai program minden tartalmi egységével, így tehát a helyi tantervvel is. A környezeti nevelési program mindig egy fokkal konkrétabb a pedagógiai program által megfogalmazottnál. Amikor tehát a pedagógiai program leírja az iskola általános pedagógiai küldetését, akkor a környezeti nevelési program ezen belül jellemzően a környezeti nevelés területén megfogalmazott küldetést, konkrét, megvalósítható célt rögzíti. Ha a pedagógiai programban helyet kap az iskolában alkalmazott, ajánlott módszerek felsorolása, akkor a környezeti nevelési programban értelemszerűen a kifejezetten környezeti nevelési módszereket kell csak hangsúlyozni.

2.2 A környezeti nevelési program elkészítésének javasolt lépései

A környezeti nevelési program mindig az adott iskolára készül. Értelem-szerűen figyelembe kell vennie egyrészt az iskola típusát, másrészt az adott iskola környezetét. Egy falusi környezetben működő általános isko-la és egy belvárosi szakközépiskola nyilván csak a legszélesebb értelmű általánosságok szintjén fogalmazhatja meg ugyanazokat a környezeti nevelési célokat, feladatokat. Másra van szüksége egy általános iskolának, másra egy gimnáziumnak, és másra egy szakképző intézménynek. A lakóhely típusa szerint pedig mások az adottságok, elvárások falun, kisvárosban, nagyvárosban, lakótelepen. Továbbá az iskolák nagymértékben különböznek egymástól környezeti nevelési felkészültség és tapasztalat tekintetében is. Ezért a következőkben a programkészítés vázlatos lépéseit mutatjuk be.

- **Ütemterv készítése**
Az ütemterv – különböző határidők és felelősök megjelölésével – a programkészítés lépéseit tartalmazza, mely a későbbiekben egyben annak menetét is szabályozza.
- **Munkacsoport felkérése és megbízása** a program elkészítésére. A környezeti nevelési programot elkészítő – többfős, felkészült és tájékozott pedagógusok csoportjából álló – munkacsoportnak folyamatosan kapcsolatot kell tartania, és egyeztetnie kell a pedagógiai program felülvizsgálatán dolgozó munkacsoportokkal.
- **A munkacsoport szakmai felkészülése, tájékozódása:**
 - a törvényi háttér megismerése;
 - helyzetelemzés, helyzetkép készítése;
 - erőforrások felmérése.
- **Javaslattétel** a környezeti nevelési célokra, tartalmakra, tevékenységekre, időkeretekre, tanulószervezési formákra stb.
- **Tantestületi döntés** a program elkészítéséhez szükséges környezeti nevelési célokról, tartalmakról, tevékenységekről, időkeretekről, tanulószervezési formákról stb.

- **A program kidolgozása**
Mintaprogram alapján, vagy teljesen önállóan készített program (tanórán kívüli tevékenységek és tanórai tantárgyak – megnevezés, időkeret, óraszám; térítésköteles programok⁸: erdei iskola, kirándulás – kinek, mennyi időre, milyen helyszínen stb.)
- **A program tantestületi vitája, elfogadása**

A környezeti nevelési programmal kapcsolatos további eljárásokra az egyetemes pedagógiai program keretén belül kerül sor.

- **Szükséges egyeztetések** a fenntartóval, diákönkormányzattal, iskolaszékkal stb.
- **Korrekció** – szükség esetén
- **A program benyújtása** – a pedagógiai program részeként – a fenntartóhoz
- **A program nyilvánosságra hozatala**
- **A program felülvizsgálata, korrekciója** – a minőségfejlesztési programban lefektetett eljárásnak megfelelően

8. A közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX törvény 2003. évi LXI. évi módosítása, 75. § – A Törvény 114. §-a a következő (4) bekezdéssel egészül ki: „Az ingyenes szolgáltatások körében a nevelési program, a pedagógiai program végrehajtásához kapcsolódó, a mindenki számára előírt tananyag megismerését, feldolgozását, a mindennapi testedzést szolgáló, intézményen kívüli kulturális, művészeti, sport- vagy más foglalkozást, kirándulást, erdei iskolát a nevelési-oktatási intézmény költségvetésének terhére lehet megszervezni. Az iskolaszék – annak hiányában az iskolai szülői szervezet (közösség) és az iskolai diákönkormányzat – meghatározhatja azt a legmagasabb összeget, amelyet a nevelési-oktatási intézmény által szervezett, nem ingyenes szolgáltatások körébe tartozó program megvalósításánál nem lehet túllépni.”

2.3 A környezeti nevelési program javasolt témái, elemei

Javaslat	Téma	Elemek
<i>Tantestületi döntés függvénye, hogy a környezeti nevelési programnak része vagy mellékkete lesz.</i>	I. A környezeti nevelési program elkészítésének alapjai A javasolt elemek tantestületi döntéstől függően lehetnek a program részei vagy annak előkészítő dokumentumai.	☐ <i>törvényi háttér; szabályzók;</i> ☐ <i>helyzetelemzés, helyzetkép:</i> - belső: az iskola; - külső: a település, a helyi értékek és a régió. ☐ <i>erőforrások számbavétele:</i> - személyi (humán); - anyagi.
<i>Feltétlen szerepeljen a környezeti nevelési programban.</i>	II. Jövőkép, alapelvek, célok	
	III. Tanulásszervezési és tartalmi keretek	☐ <i>tanórán kívüli foglalkozás;</i> ☐ <i>tanórai foglalkozás:</i> - hagyományos tanítási óra; - nem hagyományos szervezésű tanóra.
	IV. Módszerek	☐ <i>hagyományos, interaktív, élményközpontú, érzékenyítő stb.</i>
<i>Akkor fontos önálló tartalmi elemként megjeleníteni, ha a célok e területekre irányulnak.</i>	V. Taneszközök	
	VI. Iskolai környezet	☐ <i>az iskolaépület és annak működtetése;</i> ☐ <i>az iskola életvitel.</i>
	VII. Kapcsolatrendszer, kommunikáció	☐ <i>belső (faliújság, iskolarádió stb.);</i> ☐ <i>külső (helyi és területi média).</i>
<i>Ezeket a területeket az iskola önálló programokban szabályozza; javasolt a környezeti nevelési programhoz is illeszteni.</i>	VIII. Minőségfejlesztés	
	IX. Pedagógus-továbbképzés	☐ <i>belső (intézményi);</i> ☐ <i>külső (település stb.).</i>
<i>Tetszőleges</i>	X. Mellékletek	

2.4 Javaslatok, megjegyzések a tartalmi vázlat egyes pontjaihoz

I. A környezeti nevelési program elkészítésének alapjai

- **Törvényi háttér, szabályzók**

A törvényi háttér vegye számba mind a környezeti neveléssel foglalkozó törvényi helyeket, mind az oktatással kapcsolatos jogszabályokat környezeti nevelési szempontból. Ilyen például az 1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról 45.§ (5) bekezdésének ismerete, amely – ugyan nem a környezeti nevelésről szól – elengedhetetlenül szükséges a környezeti nevelési program megírásához, mivel szabályozza a környezeti nevelés során gyakran használt tanulásszervezési módok (pl. projekt, témahét) iskolai megjelenését.

A közoktatásról szóló törvény 2003. évi módosítása (114. § (4).) után csak akkor lehet kötelezővé tenni az erdei iskola programot, tanulmányi kirándulást stb., ha az intézmény (a fenntartó) a tanulók költségét átvállalja, vagy az iskolaszék, annak hiányában a szülői szervezet nyilatkozik arról, hogy ennek költségeit átvállalja. Ezeket a programokat csak akkor lehet a tanítási napok terhére megszervezni, ha részei a pedagógiai programnak.⁹

Ezért javasolt a környezeti nevelést segítő programot a fejlesztendő kompetenciák felől megközelíteni, és színterét alternatívvá tenni. Például párhuzamosan megmutatni, hogy a kitűzött célokat hogyan lehet elérni egy külső helyszínen (erdei iskolában) vagy az intézmény telephelyén.

Feltétlenül fontos a fenntartó környezeti nevelést érintő helyi rendeleteinek megismerése (pl. települési környezetvédelmi program, közoktatási fejlesztési koncepció).

9. A közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény 2003. évi LXI. évi módosítása, 75. § – A Törvény 114. §-a a következő (4) bekezdéssel egészül ki: „Az ingyenes szolgáltatások körében a nevelési program, a pedagógiai program végrehajtásához kapcsolódó, a mindenki számára előírt tananyag megismerését, feldolgozását, a mindennapi testedzést szolgáló, intézményen kívüli kulturális, művészeti, sport- vagy más foglalkozást, kirándulást, erdei iskolát a nevelési-oktatási intézmény költségvetésének terhére lehet megszervezni. Az iskolaszék – annak hiányában az iskolai szülői szervezet (közösség) és az iskolai diákönkormányzat – meghatározhatja azt a legmagasabb összeget, amelyet a nevelési-oktatási intézmény által szervezett, nem ingyenes szolgáltatások körébe tartozó program megvalósításánál nem lehet túllépni.”

Kiemelt figyelmet kell fordítani az intézményi dokumentumok (pedagógiai program, Szervezeti Működési Szabályzat, kollektív szerződés, továbbképzési program stb.) tanulmányozására, és arra a tényre, hogy a minőségirányítási program a pedagógiai program felülvizsgálata során önálló, független dokumentumként fog megjelenni.

- ***Helyzetelemzés, helyzetkép***

A meghatározott célok és meghatározott teendők megfogalmazásához a jelen helyzetet és az előzményeket egyaránt ismerni kell. Ezért kihagyhatatlan a program elkészítése során az iskola előéletének, hagyományainak, épületének, tárgyi és személyi adottságainak kifejezetten környezeti nevelési szempontú számbavétele és elemzése.

A környezeti nevelés szempontjából különösen fontos elv, hogy az iskola „nyitott” legyen, azaz szerves, integráns részét képezze az adott lakóközletnek, településnek, régiónak. A környezeti nevelés megtervezésekor kiemelt figyelmet kell fordítani a település (falu, kerület, kistérség, régió) természeti és társadalmi-kulturális jellegzetességeire, adottságaira; a helyi értékek és problémák feltérképezésére. Külön feladat ezeknek a helyi értékeknek, adottságoknak az iskolai programba (és ténylegesen a tantervekbe) való beépítése mind a tanítás tartalmát, mind a hozzárendelt tevékenységrendszerrel illetően.

- ***Erőforrások számbavétele***

Személyi (humán) erőforrások. A résztvevők alapos végiggondolása és számbavétele lényegében a humán erőforrás megtervezésének alapját jelenti. Emberi erőforrásnak tekintve az iskola összes „lakóját” – ideértve a tanárokon és diákokon kívül a technikai és adminisztratív dolgozókat is – nekik is megvan a maguk fontos, személyre (funkcióra) szabott feladatuk a környezeti nevelés teljességében. Az iskola szempontjából humán erőforrásnak tekintendő minden külső partner, akár hivatalos, akár nem hivatalos jellegű kapcsolata van az iskolával. Ez az a pont, ahol ismét az iskola nyitott jellegét hangsúlyozzuk.

Az *anyagi erőforrások számbavétele* a költségigényes tanulászervezési módokat, vagy az épület környezetbarát módon való működtetésének feltételeit is figyelembe véve – minden egyes részletre terjedjen ki.

II. Jövőkép, alapelvek, célok

Azt a követendő értékrendszert kell megfogalmaznia, amely meghatározza az iskolai környezeti nevelés alapjait, valamint a program ideje alatt elérni kívánt konkrét célokat. Egy iskola konkrét környezeti nevelési céljainak és feladatainak meghatározása a helyzetelemzés függvénye. A jövőkép és az alapelvek megfogalmazása után igyekezzünk elérhető, konkrét célokat kitűzni. Olyanokat, amelyek megvalósítása épít az iskola meglévő erősségeire, motiváló az iskola minden szereplője számára, ezért aktív tevékenységet vált ki, teljesítésük e tervezett időszak végén ellenőrizhető, mérhető. Különösen figyeljünk arra, hogy a pedagógiai program célkitűzéseit itt bontsuk le konkrét környezeti nevelési célokra!

III. Tanulászervezési és tartalmi keretek

Ebben a fejezetben kell meghatározni, hogy az iskola milyen környezeti nevelési tartalmat és tevékenységeket tervez a különböző szervezési kereteken belül megvalósítani.

Ehhez először célszerű rögzíteni, hogy mit is értünk az egyes tanulászervezési keretek alatt, mert ettől függ, hogy melyik, milyen tartalommal tölthető meg. A „hagyományos tanóra” fogalmat valószínűleg többé-kevésbé azonosan, iskolában eltöltött 45 perces, tantárgyak szerint elkülönült tanóráként értelmezzük. A „nem hagyományos szervezésű tanóra” kifejezés alatt szintén tantervi feladatokat valósítunk meg, csak nem a szokásos keretek között. Ide sorolhatjuk az erdei iskolát, a múzeumlátogatást, a témahetet, a terepgyakorlatot. Az erdei iskola foglalkozásokon például feloldódik a tanórák szigorú rendje a terepi adottságoktól, a tanulmányozott témától függő tevékenységekre, de a program tantervi feladatokat valósít meg. Általában a „nem hagyományos szervezésű tanóra” biztosít lehetőséget a komplex (kereszttantervi, tantárgyközi) integrált

tananyag feldolgozására, s mint ilyen, kiemelkedő jelentőségű a környezeti nevelés szempontjából.

A „tanórán kívüli foglalkozás” nem kötelező, nem minden gyermek vesz részt rajta, ilyenek például a szakkörök, táborok, önképzőkörök, versenyek, kiállítások stb.

IV. Módszerek

Itt érdemes, hasznos összegyűjteni és megnevezni azokat a módszereket, amelyeket a környezeti nevelés érdekében az iskola alkalmazni kíván. A módszerek csoportosítása kialakulatlan: ahány pedagógiai szakkönyv, annyiféle csoportosítás. Ezért valószínű, hogy nem érdemes a kelleténél nagyobb energiát fordítani az alkalmazott módszerek kategorizálására, inkább legyen minél gazdagabb, sokszínűbb a módszertár. A környezeti nevelés szempontjából különösen kiemelkedő jelentősége van az élményalapú, tevékenységközpontú, érzékenyítő, interaktív módszerek minél sokoldalúbb alkalmazásának.

V. Taneszközök

A hatékony környezeti neveléshez szükséges taneszközök megtervezése azért rendkívül fontos, mert ezeknek komoly költségvonzata lehet. A fenntartónak tisztában kell lennie azzal, hogy az eredményesség milyen feltételeket igényel.

VI. Iskolai környezet

Az iskola környezeti nevelési tevékenysége, hatásrendszere nem merül ki a különböző tanulásszervezési formákban (tanóra, erdei iskola, szakkör stb.). Igen erős fejlesztő-nevelő hatása van a mindennapi iskolai élet „fizikai” és szellemi környezetének. A környezeti nevelési program tervezésekor tehát ajánlatos kitérni arra is, hogy az iskola épületének kialakítása, további fejlesztése (amennyiben arra lehetőség van), átalakítása, működtetése miképpen járulhat hozzá a diákok környezetbarát szemléletmódjá-

nak formálásához. Az építészeti jellegű átalakításoktól a falak és folyosók díszítéséig igen sok lehetőség van a környezeti nevelésre.

Hasonlóképpen fontos megtervezni az iskola mindennapi életének ezernyi mozzanatát (pl. a rendezvényeken használt eszközök, élelmiszerek milyensége, a kirándulások körülményeinek megválasztása, a kiállítások témaválasztása), és azt, hogy ezeken keresztül hogyan válhat az iskola környezetbaráttá, miképpen alakíthatja az ott dolgozók és tanulók életmódját környezettudatosabbá.

VII. Kapcsolatrendszer, kommunikáció

Az iskolán belüli kapcsolatrendszer, kommunikáció szerves része a szemléletformálásnak. Részben azért, mert az információhiány is gyakran oka a környezetkárosító tevékenységnek, de még ennél is fontosabb, hogy a környezeti nevelési programot már tervezni is csak csapatmunkában lehet. A kitűzött célok elérésének pedig záloga, hogy az iskola valamennyi tanára, tanítója, nem pedagógus dolgozója, diákja tisztában legyen vele és hajlandó legyen aktívan közreműködni. Sőt, legyen büszke az elért eredményekre. A szülőket is csak megfelelő kommunikációval lehet bevonni, érdekeltté tenni az iskola céljainak elérésében. Tudatosítani kell, hogy az iskolai élet környezetbaráttá alakítása iskolai közügy, minden ott élő közös ügye.

Az iskolán kívüli kapcsolatrendszer és kommunikáció alapvető eszköze az iskolák nyitottá válásának, a kistérségi szemlélet erősödésének. Kifelé (és befelé is) tudatosítani kell, hogy egy iskola környezeti nevelési tevékenysége tágabb értelemben is közügy, a szűkebb vagy tágabb lakókörnyezet is részt vesz az iskola nevelőmunkájában, s felhasználója (vagy elszenvédője) a nevelés eredményének.

VIII. Minőségfejlesztés

A minőségfejlesztés önálló szakterület, melynek már kidolgozott és bevált módjai vannak az iskolákban. Ezeket adaptálni kell a környezeti nevelési folyamatokra is.

IX. Pedagógus-továbbképzés

A tantestület továbbképzésének megtervezésekor célszerű külön figyelmet fordítani arra, hogy abban a környezeti nevelés elveinek és gyakorlatának fejlesztése is helyet kapjon.

X. Mellékletek

Például települési környezetvédelmi program, a település helyi értékei, fogalomtár, ajánlott irodalom stb.

3. EGY TELJES ISKOLAI KÖRNYEZETI NEVELÉSI MINTAPROGRAM

A TREFORT ÁGOSTON GYAKORLÓ ISKOLA KÖRNYEZETI NEVELÉSI PROGRAMJA

A bevezetőben már említettük, hogy tucatnyi környezeti nevelési mintaprogramot készítettünk, illetve gyűjtöttünk össze, melyekre a kiadvány összeállításakor is támaszkodtunk. Így aztán ki-ki megtalálja benne saját iskolája adottságaihoz, jártasságához és felkészültségéhez igazodó részleteket. Azonban ismételten hangsúlyozzuk, hogy további mintaprogramok találhatóak az Oktatási Minisztérium (OM), a Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium (KvVM), a KFPT – Környezeti Nevelési és Kommunikációs Programigazgatóság (KÖNKOmp), a Magyar Környezeti Nevelési Egyesület (MKNE) és az Országos Közoktatási Intézet (OKI) honlapján.¹⁰ Az elkészült programok közül a fővárosi *Trefort Ágoston Gyakorló Iskola* környezeti nevelési programját tesszük közzé, mert az iskola tapasztalatai, a program kidolgozása lehetőséget biztosít, hogy mindenki a saját intézménye adottságait, típusát alapul véve dolgozza ki saját programját. (Az eredeti mintaprogram szerkezetét kissé megváltoztattuk, hogy jobban össze lehessen vetni a 2. fejezetben leírt programszerkezettel.)

3.1 A környezeti nevelési program elkészítésének alapjai

3.1.1 Az iskolai környezeti nevelés törvényi háttere

A pedagógiai program mellékletei tartalmazzák azokat a törvényi kereteket, illetve települési és iskolai dokumentumokat, amelyeket a környezeti nevelési program elkészítésénél figyelembe kell venni.

10. A honlapok elérhetőségét lásd a *Hasznos honlapok* c. fejezetben.

3.1.2 Helyzetelemzés, helyzetkép

- ***Az iskola***

Az iskola rövid története

Iskolánk 1872 óta folyamatosan szolgálja a magyar közoktatást és tanárképzést. Létrejött az úgynevezett reformnemzedék – Eötvös József, Trefort Ágoston és több társuk – érdeme. Kármán Mór javaslatára lett iskolánk tanárképző intézmény.

A XX. század számos kiemelkedő alakja volt iskolánkkal kapcsolatban diákként (pl. Heim Pál, Kármán Tódor, Kandó Kálmán, Rényi Alfréd, Teller Ede, Kosáry Domokos, Szászy István, Vajta László, Erdey-Grúz Tibor), tanárjelöltként (pl. Finánczy Ernő, Arany Dániel, Beke Manó, Kürschák József, Kodály Zoltán, Szerb Antal, Keresztúry Dezső, Kosáry Domokos, vagy tanárként (Heinrich Gusztáv, Simonyi Zsigmond, Bárczi Géza, Tompa József, Nagy Ferenc). A hagyományok, az elődök szellemisége iskolánkra, a benne dolgozóakra hat mind a mai napig. Iskolánk tanárai készek a megújulásra, a modern irányzatok befogadására.

Az iskola helye és épülete

Az iskola Budapest belvárosi részén épült, több mint 130 éve. Az épület tehát adott, de mindig van néhány teendő azért, hogy kellemesebb, otthonosabb legyen a mindennapi iskolai élet. Az iskola helye befolyásolja a környezeti nevelési munkánk tartalmát, lehetőségeit.

Az iskola működése környezeti nevelési szempontból

Az iskolában jelenleg a tantestület körülbelül egyharmada foglalkozik intenzíven környezeti nevelési kérdésekkel a tanórákon és azokon kívül. Vannak, akik minden akcióban, munkában részt vállalnak, s vannak, akik időnként kapcsolódnak egy-egy tevékenységi területhez. A környezeti nevelés az a területe az iskolai életnek, ahol csak nagyon fokozatosan és lépésenként haladunk előre. A további munkában is szükség van az iskola-vezetőség, a tapasztaltabb és a fiatal kollégák együttműködésére.

Iskolánk gyakorlóiskola. A tanárjelöltek bekapcsolódnak a napi környezeti nevelési munkánkba; a végzős hallgatók környezeti attitűdjét javítanunk kell. A környezeti nevelési munkacsoport tanárai tartják a IV. és V. éves környezettan tanár szakos hallgatók szakmódszertan óráit. A hallga-

tők tartanak osztályfőnöki órát, szakórát, táborokban foglalkozásokat, akciókat, iskolanapot szerveznek.

- ***A környezeti nevelés szinterei iskolánkban***

Hagyományos tanórai oktatásszervezésben

Tanórán, laboratóriumban:

- A tanórákon hozzárendeljük az adott témákhoz a megfelelő környezetvédelmi vonatkozásokat. Az óra jellege határozza meg, hogy melyik problémát hogyan dolgozzuk fel. Kiemelt helyet kapnak a hétköznapi élettel kapcsolatos vonatkozások, amelyekhez a diákoknak is köze van. Különböző interaktív módszereket használva adjuk át az ismereteket, de jelentős szerepet kap az önálló ismeretszerzés is. A szemléltetés hagyományos, audiovizuális és informatikai lehetőségeit is felhasználjuk, alkalmazzuk. Így az élményszerű tanításra lehetőség nyílik. Fontosnak tartjuk, hogy a diákjaink komoly elméleti alapokat szerezzenek, mert véleményünk szerint így lehet csak okosan, átgondoltan harcolni a környezet megóvásáért.
- Az egyszerű víz-, talaj- és levegővizsgálati módszereket laboratóriumban megtartott tanórákon tanítjuk meg. Külön, kiemelten kezeljük ezek elemzését, a következtetések megfogalmazását, a tapasztalatok hatásainak értékelését.

Nem hagyományos tanórai keretben

- A tanév során minden osztály erdei iskolában tölt egy hetet, vagy intézmény- és múzeumlátogatásokat szervez. Az itt folyó munka a tanév szerves része. Az erdei iskolában a munka meghatározott, speciális órarend szerint folyik.
- A teljes IX. évfolyam nomád táborban vesz részt, ahol a diákok megtanulják a természettel való harmóniában élés mikéntjét.

Tanórán kívüli programok:

- A gyerekek olyan versenyeken indulnak, ahol a környezet- és természetvédelem fontos téma, így elmélyíthetik elméleti tudásukat (pl. Kitaibel Pál Biológaverseny, Csapody Vera Emlékverseny, Herman Ottó Verseny).
- Idegen nyelveken fordítási versenyeket szervezünk, ahol gyakran szerepelnek természetvédelemmel foglalkozó cikkek is.
- Tizenkét éve működik nyári ökológiai táborunk. Az ötletet az keltette életre, hogy az évközi elméleti tananyag hasznosságát, alkalmazhatóságát mutassuk meg a gyerekeknek a természetben is. Az első évek sikere ösztönzött minket, tanárokat arra, hogy tevékenységünk ne korlátozódjon a nyári táborokra, hanem egész éves szervezett, tervezett munka folyjon. A táborban projekt-módszerrel dolgozunk. Olyan tudást adunk a tanulóknak, amely felelősségvállalással, önálló munkával, egymással dolgozni tudással jár együtt.
- Részt vállalunk különböző környezeti neveléssel foglalkozó kiadványok összeállításában, megírásában.
- Különböző akciókban veszünk részt:
 - Az iskolában rendszeresen, különböző gyűjtési akciókat (elem-, alumínium-, használt háztartási zsiradék és papírgyűjtés) szervezünk.
 - Kiállításokat rendezünk jeles alkalmakra: a Föld Napján rajz- és fotókiállítást, nyári táborokról bemutatkozó, illetve az iskolánapi poszterekből összeállított kiállítást.
 - A Zöld Szív Ifjúsági Mozgalom keretében Duna-víz vizsgálatot végzünk.
 - Tanulóink sok környezetvédelemmel foglalkozó csoport akcióiban vállalnak komoly feladatokat. A Varangy Akciócsoportban három területen (veszélyeztetett élőhelyek kétélrtűinek mentése; a kétélrtűek populációjának felmérése; részvétel a Nemzeti Biomonitorozási Programban) dolgoznak diákjaink.
- Évente rendezünk iskolanapot, amelynek témája és helyszíne évről-évre változik. Az utolsó három év témái: színek, portrék, játék a városban. Az egész iskola részvételével diákjaink megismerik a közvetlen környezetüket (természeti és épített), hagyományainkat, értékeinket.

3.1.3 Erőforrások

A környezeti nevelési munkánk céljainak eléréséhez elengedhetetlen feltétel, hogy az iskolai élet résztvevői egymással, valamint külső intézményekkel, szervezetekkel jó munkakapcsolatot, együttműködést alakítsanak ki. A résztvevők és a közöttük kialakuló együttműködés egyben környezeti nevelési munkánk erőforrása is.

Az iskolának a következő tanévben – az alábbiakat figyelembe véve – ki kell dolgoznia részletesen is az iskolán belüli és kívüli kapcsolatrendszerét.

- **Nem anyagi erőforrások**

Iskolán belüli együttműködés

- **Tanárok.** Az iskola minden tanárának feladata, hogy környezettudatos magatartásával, munkájával példaértékű legyen a tanulók számára. Ahhoz, hogy az iskolai környezeti nevelés ill. oktatás közös szemléletben és célokkal valósuljon meg, ki kell alakítanunk, illetve tovább kell fejlesztenünk a munkaközösségek együttműködését. *Azoknak a kollégáknak, akik most kívánnak bekapcsolódni az iskolai környezeti nevelési munkába, a tapasztaltabb kollégák tanácsokat, javaslatokat adnak.* A közös munka áttekintése igazgatóhelyettesi feladat, a koordinátori szerepet az iskolai szabadidő-szervező tanár látja el.
- **Diákok.** Az iskola minden diákjának feladata, hogy vigyázzon környezetére és figyelmeztesse társait a kultúrált magatartásra. Ebben kiemelkedő feladata van az iskolai diákönkormányzatnak, az osztályközösségeknek, valamint a környezet védelme iránt különösen érdeklődő és elkötelezett tanulókból álló diákcsoportnak.
- **Tanárok és diákok.** A diákok a környezeti témákkal kapcsolatos ismereteiket a tanáraikkal való közös munka során tanórai és tanórán kívüli programok keretében sajátítják el. Iskolánkban nagy szerepe van a környezettudatos szemlélet kialakításában az erdei iskoláknak, a témanapoknak, a hulladékgyűjtési akcióknak, valamint a nyári táboroknak. A diákok és tanárok együttműködése nélkülözhetetlen a környezetba-

rát iskolai környezet létrehozásában és megőrzésében is. A tanórák környezeti tartalmát a munkaközösségek határozzák meg, a tanórán kívüli környezeti nevelési tevékenységek áttekintése igazgatóhelyettesi feladat lehet.

- *Iskolapszichológus.* Az iskolapszichológus felméréseivel, és azok elemzésével segíti környezeti nevelési munkánkat. A továbbiakban rendszeressé kívánjuk tenni ezeket a vizsgálatokat, hogy munkánk hatékonyságáról is tájékoztatást kapjunk.
- *Tanárok és szülők.* Az iskolai környezeti nevelés területén is nélkülözhetetlen a szülői ház és az iskola harmonikus együttműködése. Fontos, hogy a szülők megerősítsék gyermekükben azt a környezettudatos magatartást, amit iskolánk is közvetíteni kíván. Iskolánkban ez egyrészt azon keresztül valósul meg, hogy az elsajátított viselkedési formákat, ismereteket otthon is alkalmazzák a tanulók, másrészt az egyes környezeti nevelési programjaink anyagi fedezetét – a lehetőségeiket figyelembe véve – a családok maguk is biztosítják.
- *Nem pedagógus munkakörben foglalkoztatottak.* Az iskola adminisztrációs és technikai dolgozói munkájukkal aktív részesei környezeti nevelési programunknak. Az iskolai adminisztráció területén fontos feladatunk, hogy csökkentsük a felesleges papírfelhasználást (pl. féloldalas papírlapok használata, kicsinyített és kétoldalas fénymásolás, digitális információáramlás), folyamatosan gyűjtjük a hulladékpapírt és a kifogyott nyomtatópatront. Példamutató, ha a tanulók látják, hogy az iskola épületének takarítása során környezetkímélő, az egészségre nem ártalmas tisztítószeret használunk. Ezek felkutatása és beszerzése az iskolai gondnok feladata. Az iskolai szelektív hulladékgyűjtés továbbfejlesztéséhez a takarítók aktív, környezettudatos munkájára is szükségünk van.

Iskolán kívüli együttműködés

- *Fenntartó.* Mivel a fenntartó határozza meg az általa fenntartott intézmények profilját és költségvetését, ezért a fenntartóval való kölcsönös

együttműködés – az iskola egész életén belül – a környezeti nevelési programunk megvalósítása szempontjából is fontos. Az iskola igazgatójának feladata, hogy a fenntartóval való egyeztetés során a lehető legoptimálisabb helyzet megteremtését elérje. Célunk, hogy a fenntartó a kötelező támogatáson túl is finanszírozza az iskolai környezeti nevelési programokat.

- *Környezeti neveléssel is foglalkozó intézmények.* A tanórai és tanórán kívüli környezeti programot színesebbé és tartalmasabbá teszi a különböző intézmények meglátogatása. Iskolánk számára ilyen szempontból kiemelkedően fontosak a múzeumok, az állatkertek és a nemzeti parkok. Ezeket a látogatásokat a tanórákon készítjük elő. Iskolai tanulmányai során, minden tanulónak legalább egy környezeti témájú intézménylátogatáson részt kell vennie. Az adott intézménnyel a kapcsolatot a munkaközösségek egy megbízott tanára tartja.
- *Civil szervezetek.* A civil szervezetek szakmai ismereteikkel és programjaikkal segítik környezeti nevelési munkánkat. Tantestületünk több tagja rendszeresen részt vesz előadásaikon, továbbképzéseiken, illetve mi is tartunk előadásokat, továbbképzéseket a civil szervezetek által szervezett programokon. Szükséges, hogy több, az egész tantestületet érintő környezeti témájú előadás és foglalkozás legyen a jövőben. A civil szervezetekkel való iskolai szintű kapcsolattartás igazgatóhelyettesi feladat. A szaktanárok egyénileg alakítanak ki kapcsolatot az egyes civil szervezetekkel.
- *Hivatalos szervek.* A hivatalos szervek egyik feladata annak ellenőrzése, hogy környezetvédelmi és egészségügyi szempontból megfelelően működik-e az iskola. Javaslatokra, véleményükre építeni kívánunk az iskolai környezet kialakításában.

Iskolai büfé

Diákjaink délelőtti étkezésének egyik meghatározó tényezője az iskolai büfé kínálata. Fontos, hogy továbbra is megőrizzük ezt a helyzetet, hogy a büfé nem egy nagyvállalat része, hanem egy, az iskolánkra szabottan

működő önálló egység. Kívánatos, hogy bővüljön az egészséges táplálkozáshoz nélkülözhetetlen tejtermék- és gyümölcskínálat. Újra időszerűvé vált annak felmérése, hogy az egészséges táplálkozás érdekében mi legyen a büfé kínálata. A tanulók és a tanárok körében ezt az iskolai diákönkormányzat, a szülők közt az iskola szülői munkaközössége végzi el. Az eredmény ismeretében az iskolavezetés megbeszélést folytat a büfé működtetőjével.

- **Anyagi erőforrások**

Saját erőforrások

– *Költségvetés.* Az iskola az éves közoktatási normatívából tanulónként ötszáz forintot biztosít környezeti nevelési feladatok ellátására. Ennek az összegnek a felét – rászorultsági alapon – belépőkre és a városon belüli utazási költségekre lehet fordítani. A tanulók közötti elosztás elvét minden tanév elején a nevelőtestület határozza meg. Az összeg másik feléből a környezeti nevelési munkához szükséges kisebb eszköz- és szakkönyvvásárlás, valamint iskolai környezeti témájú versenyek lebonyolítása, jutalmazása lehetséges. A pénzösszeg felhasználásáról minden tanév elején a környezeti nevelési munkacsoport dönt.

Az iskolai költségvetésből minden évben olyan felújításokat kell végezni, amelyek a környezetbarát és kultúrált környezet megteremtését, továbbá a környezetkímélő működtetést szolgálják.

– *Alapítvány.* Az iskolai alapítvány – rászorultsági alapon – támogatja a tanulók erdei iskolákban és a nyári táborokban való részvételét. Minden diáknak szülői írásos kérvényt kell beadnia a támogatás kérésére. Lehetőség van azonban arra is, hogy a tábori munkához szükséges eszközök vásárlását az alapítvány anyagilag segítse.

Külső erőforrások

– *Fenntartó.* Mivel a fenntartóval történt egyeztetések után az iskola egyik kiemelt nevelési területe a környezeti nevelés, ezért a fenntartó minden

évben tanulónként ötezer forintnyi összeggel támogatja az iskolai környezeti nevelési munkát. (Az összeg az inflációnak megfelelően évente változik.) Ebből a pénzösszegeből van arra lehetőség, hogy a VIII. és a X. évfolyam erdei iskolai programon vegyen részt. A fennmaradó összegből a VII. és a IX. évfolyam tanulóinak a tantervi környezeti nevelési programjait támogatjuk. A pénzösszeg elosztásáról egy olyan munkacsoport dönt, melynek tagjai a szabadidő-szervező tanár, az osztályfőnökök és a gazdasági igazgatóhelyettes.

- *Saját bevétel.* Az iskolának teremkiadásból és szakképzési támogatásból van saját bevétele, melyek összege változó. A továbbiakban is folytatni kívánjuk azt a gyakorlatot, hogy az iskolai beszerzési egyeztetések során határozzuk meg, mekkora összeg fordítható környezeti nevelési célokra. A tanárok kéréseit összegyűjtve a környezeti munkacsoport vezetője képviseli a megbeszéléseken a környezeti nevelési munka érdekeit.
- *Pályázat.* A pályázat-megjelenések figyelése igazgatóhelyettesi feladat. Az igazgatóhelyettes tájékoztatja a kollégákat a pályázati lehetőségekről, és segít a pályázatok elkészítésében. Az elnyert összeget teljes egészében arra a területre kell fordítani, amire a kiírás szólt.

3.2 Alapelvek, jövőkép, célok

3.2.1 Alapelvek, jövőkép

- *A környezeti nevelés alapelvei közül az alábbiakat kiemelten kell kezelniük. Ezek fogalmát, tartalmát, megnyilvánulási módjait körül kell járnunk, meg kell világítanunk:*
 - a fenntartható fejlődés;
 - a kölcsönös függőség, ok-okozati összefüggések;
 - a helyi és globális szintek kapcsolatai, összefüggései;
 - alapvető emberi szükségletek;
 - emberi jogok;
 - demokrácia;

- elővigyázatosság;
- biológiai és társadalmi sokféleség;
- az ökológiai lábnyom.

Tartsuk szem előtt, hogy egy gyereket képezünk minden órán és foglalkozáson, vagyis fontos, hogy a diák fejében egységes rendszer alakuljon ki!

- *Hosszú távú célunk, jövőképünk, hogy környezettudatos állampolgárrá váljanak tanítványaink. Ennek érdekében diákjainkban ki kell alakítani:*

- a környezettudatos magatartást és életvitelt;
- a személyes felelősségen alapuló környezetkímélő, takarékos magatartást és életvitelt;
- a környezet (természetes és mesterséges) értékei iránti felelős magatartást, annak megőrzésének igényét és akaratát;
- a természeti és épített környezet szeretetét és védelmét, a sokféleség őrzését;
- a rendszerszemléletet;
- és tudományosan megalapozni a globális összefüggések megértését;
- az egészséges életmód igényét, és elsajátíttatni az ehhez vezető technikákat, módszereket.

- *A célok eléréséhez szükséges készségek kialakítása, fejlesztése a diákokban. Ilyenek például:*

- alternatív, problémamegoldó gondolkodás;
- ökológiai szemlélet, gondolkodásmód;
- szintetizálás és analizálás;
- problémaérzékenység, integrált megközelítés;
- kreativitás;
- együttműködés, alkalmazkodás, tolerancia és segítő életmód;
- vitakészség, kritikus véleményalkotás;
- kommunikáció, médiahasználat;
- konfliktuskezelés és -megoldás;
- állampolgári részvétel és cselekvés;
- értékelés és mérlegelés készsége.

- *Az iskola környezeti nevelési szemlélete*

Napjainkban a világ figyelme a fenntartható fejlődés megteremtése felé irányul. Ez az élet minden színterén tapasztalható: szociális, gazdasági, ökológiai, politikai területeken is. A fenntarthatóság ideológiai és tartalmi kialakítását az oktatásban kell elkezdenünk. A diákok számára olyan oktatást kell az iskolánknak biztosítania, amelyben a szakmai képzésen kívül hangsúlyt kapnak az erkölcsi kérdések és a környezettudatos életmód. Interaktív módszerek segítségével kreatív, együttműködésre alkalmas, felelős magatartást kialakító, döntéshozásra, konfliktus-kezelésre és megoldásra képes készségeket kell kialakítanunk. Mindezek megkívánják az új értékek elfogadtatását, kialakítását, megszilárdítását és azok hagyománnyá válását.

A fenti célok csak úgy valósíthatók meg, ha hatékony tanulási, tanítási stratégiákat tudunk kialakítani.

Belvárosi iskolánkban kiemelten fontos feladatunknak érezzük, hogy a diákok szemléletén alakítsunk, környezet- és természetszeretetüket formáljuk, megszilárdítsuk. A 90-es évek óta éppen ezért foglalkozunk tudatosan környezeti neveléssel.

Munkánk az iskolai élet sok területére terjed ki. Szemléletet csak úgy lehet formálni, ha minden tantárgyban és minden iskolán kívüli programon törekszünk arra, hogy diákjaink ne elszigetelt ismereteket szerezzenek, hanem egységes egészként lássák a természetet, s benne az embert. Érthető tehát, hogy a természettudományos tantárgyak összhangjának megteremtése kiemelt feladatunk volt és maradt. A kémia, a biológia, a földrajz és a fizika tantárgyak között már megvalósult az együttműködés. Egyre bővül azonban a kör. Sok kezdeményezés alakult ki a humán területeken is.

Tanórán, laboratóriumban, nyári ökológia-táborokban vagy a nomád táborokban és az erdei iskolákban megismertetjük gyerekeinkkel a természetet, gyakoroltatjuk az egyszerű, komplex természetvizsgálatokat. Megtanítjuk őket arra, hogy a természetben tapasztalt jelenségek okait keressék, kutassák a köztük rejlő összefüggéseket. Így válhatnak a gyerekek majd tudatos környezetvédővé, a természetet féltő, óvó felnőttekké.

3.2.2 Konkrét célok

Rövid távú céljaink tervezésében figyelembe vesszük, hogy a hosszabb távú célok megvalósításához milyen lépések vezetnek.

- *Új tervek:*

- az iskolában tervezett új, speciális érdeklődésű képzési irányok követelményeinek, tananyagának, specialitásainak kidolgozása (Állampolgári ismeretek, Európai Unió szakirány, Környezetvédelmi szakirány);
- az egészségnevelési program elkészítése;
- a tantestület tagjainak megnyerése a környezeti nevelési munkához;
- tantestületen belüli továbbképzés szervezése, a környezeti nevelés módszereinek bemutatása;
- új környezeti nevelési irodalmak feldolgozásán alapuló foglalkozások szervezése: témanap;
- a kétszintű érettségi környezeti nevelési vonatkozásainak összegyűjtése, tananyagba építése.

- *Hagyományok ápolása:*

- iskolanap szervezése az egész iskolai közösség számára;
- a kerület nevezetességeinek feltérképezése;
- az iskola hírességeinek élete – kutatás;
- évfolyamonként erdei iskolai programok szervezése, megvalósítása;
- a nomád tábor megszervezése és lebonyolítása;
- farsangi és nyári ökológiatábor szervezése;
- fordítóverseny szervezése;
- drog-prevenációs program folytatása;
- osztályfőnöki órák környezetvédelmi témában.

- *Szaktárgyi célok:*

- a szakórákon minden lehetőség megragadása a környezeti nevelésre (pl. ember és környezete, kapcsolatok, természetismeret, a természet állapotának mérési módszerei);

- a kétszintű érettségire felkészítés (környezetvédelmi kérdések, problémák és megoldási lehetőségeik);
- a hétköznapi környezeti problémák megjelenítése a szakórákon (a környezetszennyezés hatása a természeti, és az épített környezetre, az emberre);
- interaktív módszerek kipróbálása, alkalmazása (csoportmunka, önálló kísérlet, problémamegoldó gondolkodást fejlesztő feladatok);
- tanórán kívüli szakórák szervezése;
- természetvédelmi versenyekre felkészítés;
- multimédiás módszerek alkalmazása szakórákon;
- a számítógép felhasználása a tanórákon.

3.3 Tanulásszervezési és tartalmi keretek

Tanórán kívüli és tanórai foglalkozások

A környezeti nevelés összetettségét csak komplex módszerek segítségével lehet közvetíteni. Ezért fontos a tantárgyak közötti integráció, legalább néhány területen. Minden lehetőséget meg kell ragadnunk, hogy megfelelő módon diákjainkban egységes képet alakítsunk ki az őket körülvevő világról. Lehetőségeink:

- terepi munka során: terepgyakorlatok, táborok, tanulmányi kirándulások, akadályversenyek, városismereti játékok stb.;
- kézműves foglalkozások: egy-egy ünnephez kötött, tábori időben stb.;
- „akciók”: pályázatok, újságkészítés, kiállítás-rendezés, filmkészítés, kérdőíves felmérés, iskolarádió működtetése, „nemzetközi akciók”;
- modellezés;
- „látogatás”: múzeum, állatkert, botanikus kert, nemzeti park, valamint szeméttelp, hulladékégető, szennyvíztisztító stb.;
- versenyek;
- szakkörök;
- iskolazöldítés;
- témanap, témahét (virág, ritmus, szivárvány, víz, kő stb.);
- „DÖK-nap”;
- „jeles napok”;

- projektek (pl. savas eső, vízvizsgálat, zuzmóprogram);
- moduloktatás az erdei iskolában.
- tanórán, laboratóriumban (a Helyzetkép c. alfejezetben részletezve);
- erdei iskolában (a Helyzetkép c. alfejezetben részletezve);
- nomád táborban (a Helyzetkép c. alfejezetben részletezve);
- Zöld Napokon – néhány jeles nap megünneplése, a naphoz kapcsolható programok, vetélkedők, fordítási verseny, kiállítás, akadályverseny szervezése;
- iskolai, nemzetközi projektek – több diákcsere valósul meg évente. Rendszeresen szervezünk konferenciákat, melyeken diákjaink aktívan vesznek részt. Itt a hagyományok ápolására, az épített környezet bemutatására sok lehetőség nyílik.

3.4 Módszerek

A környezeti nevelésben a hatékonyság növelése érdekében módszertani megújulásra van szükség. Olyan módszereket kell választanunk, amelyek segítségével a környezeti nevelési céljainkat képesek leszünk megvalósítani. Ezek nem mindegyike ismert mindenki előtt, ezért olyan tanárképzést szervezünk, amelyen bemutatjuk az interaktív lehetőségeket. Fontos, hogy ezeket mindenki saját maga is kipróbálja, mielőtt diákokkal alkalmazza. A foglalkozások, módszerek így válnak csak hitelessé. Néhány, munkánk során alkalmazott módszercsoport:¹¹

- kooperatív (együttműködő) tanulási technikák;
- játékok;
- modellezés;
- riportmódszer;
- projektmódszer;
- terepgyakorlati módszerek;
- kreatív tevékenység;
- közösségépítés;
- művészi kifejezés.

11. Bővebben ld. a hivatkozott honlapokon.

3.5 Taneszközök

Az iskola rendelkezik azokkal az alapvető oktatási eszközökkel, szakkönyvekkel, amelyek a környezeti nevelési munkához szükségesek. Folyamatosan pótolni kell az elhasználódott vegyszereket, eszközöket, valamint lépést tartva a fejlődéssel, új eszközöket kell beszerezni.

Az erdei iskolai programok és a nyári táborok számára biztosítani kell a biológiai és kémiai vízvizsgálatokhoz, illetve a levegő- és talajvizsgálatokhoz szükséges eszközöket, vegyszereket. Folyamatosan frissíteni kell a környezeti nevelési szak- és CD-könyvtárat. Biztosítani kell, hogy a környezeti nevelési tanórák és programok számára megfelelő audiovizuális ill. multimédiás eszközök álljanak a tanárok és a tanulók rendelkezésére. A pedagógiai program végrehajtásához szükséges, hogy a nevelő-oktató munkát segítő eszközök és felszerelések jegyzékébe beépüljön a környezeti nevelés speciális eszközigénye is.

A fent említett feltételek kialakítására az anyagi fedezetet az *Anyagi erőforrások* című alfejezet (3.1.3 fejezet) tartalmazza.

3.6 Iskolai környezet

Lásd a helyzetelemzésnél (3.1.2 fejezet)

3.7 Kommunikáció

A környezeti nevelésben – jellegénél, összetettségénél fogva – nélkülözhetetlenek a kommunikáció legkülönbözőbb módjai. Ugyanakkor legalább ilyen fontos, hogy diákjaink a nagyszámú írott, hallott és látott média-irodalomban kritikusan, a híreket okosan mérlegelve tudják feldolgozni. Fontos számunkra, hogy képesek legyenek a szakirodalomban eligazodni, az értékes információkat meg tudják az értéktelentől különböztetni. Tanulóinkat meg kell tanítani a fellépésre, a szereplésre, az előadások módszertanára. Végzett munkájukról számot kell adniuk írásban és szóban egyaránt – ezen képesség napjainkban nélkülözhetetlen.

Iskolán belüli kommunikáció formái

- kiselőadások tartása megfelelő szemléltetőeszközökkel;
- házi dolgozat készítése;
- poszterek készítése és bemutatása;
- iskolarádió felhasználása híradásra;
- drótpostán történő levelezés: tanárokkal, szülőkkel, diákokkal;
- faliújságon közölt információk készítése;
- szórólapok készítése.

Iskolán kívüli kommunikáció formái

- környezetvédelmi cikkek feldolgozása különböző napilapokból;
- környezeti problémákról megjelent tudományos cikkek feldolgozása;
- környezetvédelemről szóló rádió- és televíziós hírek feldolgozása, értékelése;
- a környezet állapotfelmérésének értékelése, kapcsolatfelvétel az illetékesekkel;
- a közvetlen környezet problémáinak felmérése, értékelése, együttműködés az illetékes önkormányzattal.

3.8 Minőségfejlesztés

Az iskola környezeti nevelési munkájának mérése, értékelése több szempontból eltér az iskola életének más területén alkalmazottaktól. Ennek oka, hogy a környezeti nevelés a szakmai ismeretek mellett – a többi tantárgyhoz képest – markánsabban közvetít egy viselkedési módot és értékrendet az embernek a világban elfoglalt helyéről.

Az iskolapszichológus segítségével környezeti attitűdvizsgálatot végzünk az iskolába érkező tanulók között. Az osztályfőnök és a szaktanárok megbeszélik a mérés eredményét, majd felhasználják azt további munkájuk tervezésében. Az attitűdvizsgálatot a X. évfolyam elején és – lehetőség szerint – a XII. évfolyam végén is elvégezzük.

A szakmai tartalmakat az egyes tantárgyak helyi tantervébe építjük be, s

ennek keretében kerülnek mérésre is. A szaktárgyi munkaközösségeknek egy kereszttantervi követelményrendszert kell kidolgozniuk.

A környezeti nevelési munkacsoport – az iskolai munkaterv részeként – minden tanév elején írásos formában elkészíti az iskola éves környezeti nevelési munkaprogramját. A félévi és az év végi értékelő nevelőtestületi értekezleten az iskolai munkaterv ezen része is megvitatásra, illetve elfogadásra kerül.

3.9 Továbbképzés

Az élethosszig tartó tanulás egy pedagógus számára nélkülözhetetlen. Ennek egyszerre kell tartalmaznia a szakmai és a módszertani ismeretekben való fejlődést.

Az iskola továbbképzési programjába beépítve, az ötéves továbbképzési idő alatt – minden évben más-más munkaközösségből – évente legalább két tanár részt vesz a külső intézmények által szervezett környezeti nevelési tanártovábbképzési programokon. Ezzel elérjük, hogy az öt év alatt minden munkaközösségből legalább egy kolléga részt vegyen környezeti nevelési tanártovábbképzésen. Iskolánk tanárai továbbra is tartanak környezeti nevelési témában tanártovábbképzéseket.

4. TOVÁBBI JAVASLATOK, ÖTLETEK, PÉLDÁK A KÖRNYEZETI NEVELÉSI PROGRAM EGYES FEJEZETEIHEZ

Emlékeztetőül: a fejezet – terjedelmi korlátok miatt – jöllehet nem tartalmaz valamennyi iskolára kidolgozott átfogó környezeti nevelési programot, ellenben azokra a hangsúlyos, mintaként szolgáló részletekre összpontosít, amelyek a program készítésekor majdan minden iskola számára használhatóak lehetnek. Ily módon, az alábbi szemelvényben bárki megtalálja az iskolája adottságaihoz, jártasságához és felkészültségéhez alkalmazkodó elemeket, sorokat, bekezdéseket.

4.1 A környezeti nevelési program elkészítésének alapjai

4.1.1 Az iskolai környezeti nevelés törvényi háttere

A törvényi hátteret a bevezetőben részletesen jellemeztük.

4.1.2 Helyzetkép – az iskola belső helyzetképe, előélete

Itt tudjuk feltárni adottságainkat (tárgyi, anyagi, személyi), hogy mire lehet alapozni a program megvalósítását, hol vannak környezeti nevelési szempontból fejlesztendő területek, feladatok. A célok megvalósításának záloga, hogy reális helyzetből induljunk ki és megvalósítható, de egészes erőfeszítést igénylő célokat tűzzünk ki.

A helyzetelemzés szempontjai

- *Előélet, hagyományok.* Az iskolának milyen előélete van a környezeti nevelés terén, rendelkezik-e már olyan hagyományokkal, melyek kifejezetten a környezeti nevelést szolgálják (pl. van iskola-kertje, részt vesz a falutakarításon, papírt gyűjt, részt vesz a falu hagyományőrző műsorain stb.)? Vannak-e olyan hagyományai, amelyek tartalmaznak környezeti nevelési célokat, vagy a környezeti nevelési célok a későbbiekben építhetők be a programba (pl. iskolanap, Kihívás Napja stb.)?

- *Épület és berendezése:*

- az épületet felépítő anyagok;
- az iskola világítása, fűtése, szigetelése mennyire energiatakarékos;
- megvannak-e a megfelelő termek, szobák, azok mérete, fényviszonyai, sötétíthetők-e, megfelelő-e a hőmérséklet;
- mosdók viszonyai: megfelelő-e a mennyisége, állaga, higiénias viszonyai;
- barátságos-e az iskola épülete, a gyerekeknek jó érzés-e bemenni (pl. van-e dekoráció, vannak-e tárlatok, falíújságok, tablók, növények, padok stb.);
- kihelyezhető-e a gyerekek munkái: vannak-e tárlók, falíújságok;
- a gyerekek számára kényelmesek a padok? Vannak-e szekrények, vagy valamilyen más lehetőség, ahova személyes tárgyaikat tehetik;
- milyen az iskola technikai felszereltsége: televízió, videó, magnó, CD-lejátszó, írásvetítő, diavetítő, epizskóp, számítástechnikai felszerelés, szerszámok, kézműves eszközök stb.

- *Étkeztetés:*

- étkező leírása és elemzése környezeti nevelési szempontból;
- az iskolában főznek, vagy hozzák az ételt;
- teríték, terítési szokások, étkezési eszközök anyaga, kinézete;
- ételek minősége, tartalmassága, törekszik-e az egészséges ételek túlsúlyára;
- étkezési szokások, önkiszolgálás, kiszolgálás, hány gyerek fér az étkezőbe.

- *Iskola udvara:*

- zárt vagy nyitott;
- parkos jellegű vagy lebetonozott;
- vannak-e padok;
- van-e kert vagy lehetőség a kialakítására, vannak-e fák stb.;
- van-e a kertben sportolásra, játékra lehetőség;
- specialitások (pl. a mi iskolánk udvarában patak folyik és nincs kerítés).

- *Iskolai büfé:*
 - ki működteti;
 - milyen árakat lehet kapni, környezetbarátak, egészségesek-e.

- *Egyéb:*
 - milyen tisztítószeret használ az iskola, ezek környezetbarátak-e;
 - van-e szelektív hulladékgyűjtés;
 - egyéb specialitások.

4.1.3 Erőforrások

Az alábbi táblázatok segíthetnek a személyi háttér áttekintésében, és képet kaphatunk, hogy mire, miben számíthatunk a tervezés és megvalósítás során.

Belső erőforrások

Humán erőforrások	Feladat, szerepkör	Erősségek
iskolavezetőség	Támogatja a környezeti nevelési programokat. A minőségi munka részeként értékeli az ilyen tevékenységet. Anyagi forrásokat teremt. Ösztönző rendszert dolgoz ki. Aktívan részt vesz az egyes programokban.	Hiteles személyiségek a pedagógusok és a diákság számára. Hasznosítható kapcsolatrendszer.
tanárok	Kidolgozzák és a tantárgyakba beépítve tanítják az egyes környezeti tartalmakat.	Valamennyi szakos belátja, hogy minden tanár feladata a környezeti nevelés.
környezeti nevelési munkacsoport (munkaközösség)	Elkészíti a pedagógiai programnak megfelelően az éves tervet, segíti és koordinálja annak megvalósítását. Dokumentációs és értékelő munkát végez, pályázatokat ír, kapcsolatot teremt a külső támogatókkal.	Lehetőséget ad a különböző szakmacsoportok programjainak összehangolására (témahét, versenyek, akciók, kiállítások, jeles napok eseményei stb.)

osztályfőnöki közösség	Évfolyamokra lebontva foglalkozik az egészségneveléshez kötődő környezeti nevelési tartalmak feldolgozásával.	Lehetőség van az aktualitások azonnali megbeszélésére osztályközösségi szinten.
diákönkormányzat segítő és a mentálhigiénés tanár	Tagjai a környezeti nevelési munkacsoportnak. Lehetőségük van a környezeti nevelés egészségnevelési területeinek erősítésére.	Napi kapcsolat a diákokkal, az egyedi problémák azonnali kezelése.
iskolaorvos	Előadások tartása az egészséges életmódról, a környezeti ártalmakról. Segíti a tanárok munkáját terepgyakorlatokon, erdei iskolában.	Szakmai kompetencia, személyes ráhatás.
laboráns	Gondoskodik a vegyszerek szakszerű elhelyezéséről, szelektív gyűjtéséről. Segíti a labormunka előkészítését és a terepi programokat.	A pedagógusok terheinek csökkentése, gyakorlati szakértelem.
adminisztratív dolgozók	Támogatják a tanári munkát az egyes programok háttérének biztosításával.	Részt vállalnak a szelektív hulladékgyűjtésben, takarékoságban.
technikai dolgozók	A programok tárgyi feltételeinek biztosítása, ökológia terem, laborok, vizesblokkok, világítási hálózat karbantartása, hőszigetelés stb.	Zöldítési program, szelektív hulladékgyűjtés, komposztálás.
diákok	A tervezett éves programban sokoldalúan vesznek részt (hallgatóság, tevékeny szerepvállalás, önálló kutatások és kezdeményezések).	Valamennyi diák érintett, nagy a jelentősége a helyi értékek felkutatásának. Partnerség a felnőtt résztvevőkkel. A fő hangsúly a szemléletformáláson van.
szülők	Előadások tartása, szemléltetőeszközök gazdagítása, anyagi támogatás, külső erőforrások felkutatása.	Tevékeny részvétel a programokban, az ő szemléletük is formálódik, a környezeti nevelés túlmutat az iskola falain.

Külső erőforrások, a kapcsolatrendszer feltérképezése

A következő táblázat segít a kapcsolatrendszerünk feltérképezésében, rendszere pedig sugallja, hogy merre kell bővíteni.

Intézmény, szervezet	Kapcsolat van	Formája, tartalma	Iskolai képviselő, kapcsolattartó	A szervezet képviselője, üggyintéző neve	Címe, elérhetősége
nemzetközi kapcsolatok					
más közoktatási intézmény					
Kutató Diákok Köre					
felsőoktatási intézmények					
határon túli iskolák					
megyei pedagógiai intézet					
önkormányzat környezetvédelmi referense					
nemzeti parkok					
erdészet					
környezetvédelmi felügyelőség					
országos KN szervezetek					
regionális vagy helyi KN szervezetek					
országos környezetvédő szervezetek					
regionális vagy helyi zöldszervezetek					
közművelődési intézmények					
botanikus kertek,állatkert, vadásparc					
ÁNTSZ					
média					
rendőrség					
helyi, regionális üzemek					
helyi szolgáltatók					
anyagi forrást biztosító kapcsolatok					
nemzetközi környezet- védő szervezetek					

4.2 Jövőkép – alapelvek és célok

4.2.1 Általános, hosszú távú cél

Érdemes megfogalmazni, hogy az iskolai környezeti nevelés, oktatás tartalma és módszerei milyen egyetemes célok elérését segítsék a hosszú távú fennmaradás és fenntarthatóság érdekében.

Példák:

- elősegíteni az egyetemes Természetnek (a Világegyetem egészének), mint létező értéknek tiszteletét és megőrzését, beleértve az összes élettelen és élő létezőt, így az embert is, annak környezetével, kultúrájával együtt;
- hozzájárulni a Föld egészséges (természetes ökológiai) folyamatainak visszaállításához, kialakítani a környezettel való harmóniára törekvést;
- segíteni a bioszféra és a biológiai sokféleség megőrzését;
- elősegíteni a környezettudatos magatartás és életvitel kialakulását annak érdekében, hogy a felnövekvő nemzedék képes legyen a környezeti válság elmélyülésének megakadályozására, elősegítve az élő természet fennmaradását és a társadalmak fenntarthatóságát (NAT);
- kialakítani a környezet ismeretén és személyes felelősségen alapuló környezetkímélő magatartást, egyéni és közösségi szinten egyaránt, mely váljon a tanulók életvitelét meghatározó erkölcsi alapelvvé;
- érzékennyé tenni a tanulókat a környezet állapota iránt;
- bekapcsolni az intézményt a közvetlen környezet értékeinek megőrzésébe, gyarapításába;
- képessé tenni a tanulókat arra, hogy – személyes tapasztalataik alapján együtt tudjanak működni a környezeti konfliktusok közös kezelése és megoldása terén.

4.2.2 Az iskola jövőképe

Az átfogó, hosszú távú célok között érdemes, javasolt az iskola egészére, esetleg környezetére vonatkozó, a munkatársak, a diákok és a szülők által is elképzelhető, lehetőleg közösen kialakított, reálisnak tűnő jövőképet is megfogalmazni. Példa egy iskola jövőképre:

Szeretnénk, ha iskolánk olyan intézménnyé válna, ahol a szülők és a gyerekek által közösen kialakított iskolakertben szinte természetes körülmények között zajlik néhány foglalkozás. A belső terek hangulatosabbak lesznek, több növény lesz mindenütt. Diákjaink és dolgozóink figyelnek az intézmény energia és vízfelhasználására, csökken a keletkezett hulladék mennyisége, melynek java részét szelektíven gyűjtjük. Diákjaink aktív kezdeményező szerepet játszanak az iskolában kialakult környezettudatos szemlélet elterjesztésében a településen. A szülők azért választják intézményünket, mert a diákok harmonikusabb, stresszmentesebb körülmények között tanulnak, erdei iskola programunk pedig kistérségi szinten elismert.

4.2.3 Alapelvek, értékek, szemlélet

Itt érdemes felsorolni, rendszerezni azokat az alapelveket, értékeket, melyeket a környezeti nevelési program tervezése és megvalósítása során figyelembe vesz az iskola, mint például:

- az általános célokra vonatkozó érték- és szokásrendszer érzelmi, értelmi, esztétikai és erkölcsi megalapozása;
- az ökológiai gondolkodás kialakítása, fejlesztése;
- rendszerszemléletre nevelés;
- holisztikus és globális szemléletmód kialakítása;
- fenntarthatóságra nevelés;
- a környezetetika hatékony fejlesztése;
- érzelmi és értelmi környezeti nevelés;
- tapasztalaton alapuló, kreatív környezeti nevelés;
- tolerancia és segítő életmód;
- a környezettudatos magatartás és életvitel segítése;
- az állampolgári – és egyéb közösségi – felelősség felébresztése;
- az életminőség fogyasztáson túlra mutató alkotóinak keresése;
- az egészség és a környezet összefüggései;
- helyzetfelismerés, ok – okozati összefüggések;
- problémamegoldó gondolkodás, döntésképeség;
- globális összefüggések megértése;
- fogyasztás helyébe életminőség;
- létminőség választásához szükséges értékek, viselkedési normák.

4.2.4 Rövid távú célok, feladatok és sikerkritériumok

A rövid távú célok között kell megfogalmazni, hogy mit szeretnénk elérni a környezeti nevelési program végrehajtásának ideje alatt. Célszerű rögtön megtervezni a cél megvalósítását szolgáló feladatokat, tevékenységeket, és hogy az időszak végén mi alapján döntjük el, hogy a célt elértük-e vagy sem. Az alábbi táblázat egy jól használható példa és eszköz ehhez a tervezéshez.

Rövid távú célok	Feladatok	Sikerkritériumok
A környezeti nevelés az oktatás és nevelés valamennyi területén jelenjen meg!	A helyi tantervben műveltségi területenként és a tanmenetekben is konkrétan jelöljük meg a feladatokat és az alkalmazni kívánt módszereket.	Az iskolai élet egészét átfogó környezeti nevelés valósul meg: - átdolgozott tanmenetek; - több környezeti nevelési tartalom a tanórákon; - változatosabb tanítási, tanulássegítési környezeti nevelési módszerek.
Erősítsük a tantárgyközi kapcsolatokat, hogy a tanulók egységben lássák az egy témához tartozó ismereteket!	Projektek kidolgozása (pl. „Belefulladunk a hulladékba!”, „Egy pohár víz”, „Védeni kell!”).	A széttagolt ismeretek rendszerszemlélettel összekapcsolódnak, egyre több tanuló vesz részt tanulási projektben, a gyerekek örömmel készülnek a következő projektre.
A pedagógusok, a felnőtt dolgozók és a szülők személyes példájukkal legyenek a környezettudatos életvitel hiteles terjesztői!	Képzések, továbbképzések, szülői értekezletek tartása az adott témában.	A felnőttek rendelkeznek mindazon ismeretekkel, szakmai hozzáértéssel és személyiségvonásokkal, amelyek a környezettudatosság alakítása során mintaként szolgálnak. Egyre több szülő, tanár vesz részt a programokon. Az iskolai programok tervezésekor szempont, hogy a lehetőségekhez képest minél környezetkímélőbb legyen a program.

<p>Az iskola tisztaságának javítása, a szemét mennyiségének csökkentése.</p>	<p>Tisztasági őrjárat szervezése (diákönkormányzat). Szelektív hulladékgyűjtés – egyelőre csak a papír folyamatos gyűjtése, tárolásának és elszállításának megszervezése. A helyes vásárlói szokások kialakítása.</p>	<p>Javul az iskola tisztasága. A tanulók és az iskola dolgozói szelektíven kezelik a papírhulladékot. Csökken az elszállított szemét mennyisége. Kevesebb a csomagolási hulladék a szemetesekben.</p>
<p>Takarékoskodás a vízzel és a villannyal.</p>	<p>Rendszeres, majd alkalmankénti ellenőrzések. Mérések, számítások, következtetések – és ezek közlése a „Szia!” című iskolaújság ill. az iskolarádió „zöld” rovatában.</p>	<p>Nem lesznek nyitva felejtett vagy csöpögő csapok, égvé felejtett villanyok. Észrevehetően csökken az iskola víz- és villanyszámláján szereplő összeg.</p>
<p>A tanulók ismerjék meg szűkebb környezetüket, lássák az értékeket, problémákat, ápolják a hagyományokat!</p>	<p>Részvétel az Oktatóközpont programjain, pályázatain; a természetben, környezetben végzett szemlélődés, vizsgálódás, kutatómunka; kiállítások, vetélkedők, előadások szervezése a „Jeles napokra”.</p>	<p>Ha ismeri környezetét, jobban szereti, kötődik hozzá és megóvjva. Az Oktatóközpont rendezvényein egyre többen érdeklődnek, tudnak a helyi környezetről, és ezt a többieknek is szívesen elmondják.</p>
<p>Legyenek a tanulók környezetük, szülőföldjük védelmezői!</p>	<p>„Örökbefogadási” akciók: egy-egy fát, területet, szobrot, patakszakaszt, állatkerti állatot stb., amihez rendszeresen visszajárnak, figyelik változásait, gondozzák. Faültetés, téli madáretetés.</p>	<p>Változik az osztály közvéleménye, morálja. Beszélgetéseken, osztályfőnöki órákon, kirándulásokon egyre többször téma a szülőföld értékei. A tanuló kötődik környezete egy darabkához, és ezen keresztül átérzi környezetünk megóvásának fontosságát.</p>
<p>Fejlesszük a tanulók problémamegoldó gondolkodásmódját, az önálló ismeretszerzés képességét – megalapozva az élethosszig tartó tanulást!</p>	<p>„Zöld sarok” kialakítása az iskolai könyvtárban, szakkönyvek, folyóiratok, videóanyag és CD-k beszerzése. Internet-hozzáférés biztosítása. Az iskolarádióban és -újságban „zöld” rovat nyitása.</p>	<p>Egyre több gyerek kér feladatot, tart kiselőadást, „sürög-forog” a könyvtárban, ír cikkeket, tudja használni a szakirodalmat. Szép eredményeket érünk el különböző versenyeken.</p>

4.2.5 A szakképzés szempontjainak beépítése

A hatékony környezeti nevelőmunkához elengedhetetlen a környezeti nevelés alapelveinek széleskörű beépítése a tantárgyi struktúrába, illetve az iskolai élet egészébe. A képzés során (IX-XIV. évfolyamig) tudatosítani kell a *jövő szakembereivel*, hogy az ember termelő-fogyasztó tevékenysége során valamennyi földi szférában változásokat okoz.

- *Ezen változások csökkentéséhez, megelőzéséhez vezető céljaink, feladataink:*
 - életkoruknak megfelelően bővíteni látókörüket a lokális ismereteken keresztül a globális felé;
 - a közvetlen és tágabb környezetük élő és élettelen elemeinek azok kölcsönös kapcsolatának, szépségeinek és értékeinek megismertetése;
 - a szokások kialakításával, az értékek tudatos formálásával, széleskörű ismeretekkel alátámasztva a környezetéért felelősséget érző, cselekvőképes szakemberek nevelése;
 - az esztétikus környezet és egészséges életmód iránti igény kialakítása tanulóinkban;
 - megismertetni a helyi környezetvédelmi programokat, terveket, melyben koruknak megfelelően aktív részesek lehetnek;
 - legyenek tisztában a történelmi, gazdasági változásokkal, tanulmányozzák a múltat, különös figyelemmel a szakmájukhoz kapcsolódóan;
 - ismerjék meg, tiszteljék, illetve kapcsolódjanak be az iskola és a város hagyományőrző programjaiba;
 - tudatosítani a természeti és társadalmi környezet változásait az urbanizáció, az ipari és mezőgazdasági termelés emberi egészséget veszélyeztető hatásait;
 - a szakmai képzésben ismerjék meg a környezetbarát anyagok, technológiák fontosságát;
 - kialakítani a környezetvédelmet, az ergonómiát, a munkavédelmet, a biztonságtechnikát és a munkaszervezést összekapcsoló szemléletmódot;
 - szakmacsoportoknak megfelelően a korábban tanult általános ismeretekre építve megismertetni a szakma speciális környezetvédelemmel kapcsolatos kérdésköreit;
 - legyen számukra természetes a takarékos anyag-, víz- és energiafelhasználás (!);

- képesek legyenek szakmájuk káros környezeti hatásainak csökkentésére, elkerülésére;
- a szelektív hulladékgyűjtés legyen természetes számukra;
- ismerjék meg a szakmájuk veszélyes hulladékait és kezelésükre vonatkozó szabályokat;
- törekedjenek a munkájuk során keletkező maradékok, hulladékok felhasználására, újrahasznosítására;
- környezetbarát szemlélet, magatartás, viselkedés, életvitel kialakítása és megszilárdítása.

4.2.6 A speciális nevelési módszereket igénylő gyerekek környezeti nevelése

Az I-IV. évfolyamot felölelő szakaszban nagyobb hangsúlyt szükséges fordítani a tanuláshoz nélkülözhetetlen funkciók fejlesztésére. Differenciált eljárásokkal, tartalmakkal és oktatásszervezési megoldásokkal, terápiákkal kell alkalmazkodni a tanulók között meglévő nagyobb eltérésekhez. A képességfejlesztésben hangsúlyosan jelen kell lennie a közvetlen érzelmi tapasztalatoknak, a tárgyi cselekvéses megismerésnek, a céltudatosan kiválasztott tevékenységnek.

A nevelés, oktatás második szakaszában, az V-VIII. évfolyamban, a megismerési módszerek további fejlesztése, a szemléletes képi gondolkodás nyomán kialakuló képzetek, ismeretek, elsajátított tanulási szokások fejlesztése a cél. Előtérbe kerül a verbális szint, de differenciált módon jelen van a manipulációs, és a képi szint is. Új elemként jelentkezik a belépő tevékenységformák megfogalmazása valamennyi tantárgyban. Ezek jelzések arra vonatkozólag, hogy milyen tanulási szituációkat kell létrehozni a kívánt fejlődés eléréséhez, a különböző képességcsoportok kialakításához, korrigálásához.

4.3 Tanulásszervezési és tartalmi keretek

4.3.1 Helyi értékek és problémák megjelenése a tanórai tevékenységben

A helyzetelemzésnél feltárt környezeti adottságokat és problémákat célszerű lehet beépíteni a hagyományos és nem hagyományos tanórai keretbe, tantárgyanként.

A helyi értékek és problémák felsorolása:

- *A terület – Budafok-Tétény – földrajzi és geológiai adottságai:*
 - Duna-part: 8 km-es, 1-2 km széles sík parti sáv, részben lakott;
 - mészköves, dolomitos, karsztos lejtős völgyek, „hegyek”, a Tétényi-fennsík;
 - szőlő-, és gyümölcsstermesztés lehetősége a déli, délkeleti kitétségű lejtőkön;
 - bokorerdős, cserjés, sziklagyepes területek;
 - foltokban ártéri erdők.

- *Ökológiai problémák és azok okai:*
 - városfejlődés, ipartelepítés, főútvonalak a Duna-parton;
 - szennyező ipari technológiák (az 50-es, 60-as, 70-es években) jelentős víz-, talaj- és légszennyező hatásokkal, főleg Nagytétényben;
 - pincék és barlanglakások: boros-, és pezsgőspincék, tárolópincék, barlanglakások (XIX. század végiek és XX. század elejiek). A kitermelt követ a városi építkezésekhez használták. Az 50-es, 60-as években szakszerűtlenül kezdték feltölteni, pl. gázgyári salakkal komoly kistérségi környezeti, egészségi ártalmakat okozva;
 - Nagytétény helyzete: sűrűn iparosított terület, nehézfém feldolgozó (Metallochemia), gyógyszer és növényvédő szer (régén bányagyutacs) üzem (Chinoin) és sertéshizlalda. Bár ezek többnyire bezártak, a rehabilitáció még tart.

- *Új problémák:*
 - tranzithelyzet: a régi Balatoni út (ma 7-es), a 6-os út a Duna mellett és a Nagytétényt átszelő M0-ás. (Az utóbbi kettő miatt felszámolták az ártéri erdőket);
 - Duna-parti aszfalt és betonkeverő települése;
 - zöldmezős fejlesztések;
 - elhanyagolt, szemetes területek;
 - zöldmezős fejlesztések;
 - régi probléma, de csak ma tudatosodó kockázati tényező: villamosvezetékek.

A fenti értékek, problémák megjelenése a konkrét tantárgyakban:

Kerületi adottságok	Tantárgy	Téma	Pedagógiai cél
mészköves, dolomitos, karsztos lejtők	földrajz	- földtörténeti korszakok, az emberi beavatkozás hatásai	- természeti, épített és szociális környezetünk ismerete, óvása
	biológia	- élőhelyek, fajok védelme	- ökológiai gondolkodás kialakítása, fejlesztése
	rajz	- rajzolás a szabadban	- érzelmi nevelés
	osztályfőnöki	- a hely, ahol élünk	- közösségi életre nevelés
Duna-part, pataktorkolat, ártéri erdők	földrajz	- a Duna földrajza, gazdasági szerepe, állapota	- környezettudatos magatartás
	biológia	- vízparti élővilág	- természet szeretete, tisztelete; - értelmi környezeti nevelés
	kémia	- vízminőségmérés	- az egészség és a környezet összefüggései
	magyar	- Duna az irodalomban	- kultúra szerepe a környezeti nevelésben
	történelem	- a Dunához kötődő történelmi események	- helyzetfelismerés, ok-okozati összefüggések
	ének	- a Dunával kapcsolatos népdalok, zeneművek	- öröm, vidámság
	testnevelés	- vízi sportok, sporttörténet	- egészséges életmódra nevelés
	osztályfőnöki	- a szemét	- az állampolgári felelősség felébresztése
Tétényi-fennsík	földrajz	- zonalitás, klímaváltozások	
	biológia	- növényhatározás, veszélyeztetett fajok	- tapasztalaton alapuló, kreatív környezeti nevelés
	történelem	- helytörténet	- fenntarthatóságra nevelés
	kémia	- természetes (növényi alapú) festékek	- egészséges életmód
	osztályfőnöki	- civil szervezetek	- egyéni felelősség
Kamaraerdő	földrajz	- tájékozódás	- lokális cselekvés
	biológia	- városi erdők, madárvédelem	- környezettudatos viselkedés
ipari létesítmények	kémia, biológia	- szennyvíztelep látogatása	- problémamegoldó gondolkodás, döntésképeség
épített környezet	rajz- és műalkotások elemzése	- Nagytétényi kastély látogatása, rajzolás	- értékrendszer esztétikai megalapozása

4.3.2 Hagományos tanórai foglalkozások

Az egyes tantárgyak kiemelt környezeti nevelési lehetőségei

- *Testnevelés*

A tanulók

- fedezzék fel, értsék meg, hogy a környezeti hatások jelentős mértékben befolyásolják egészséges testi fejlődésüket;
- legyenek tisztában azzal, hogy testnevelés és a sport nélkülözhetetlen az élményszerű tapasztalatszerzésben, az emberi kapcsolatokban, az együttműködés és a tolerancia fejlesztésében;
- értsék és tapasztalják meg a szabadtéri foglalkozásokon keresztül, hogy a környezetszennyezés az egészségre veszélyes;
- igényeljék, hogy a sportoláshoz lehetőség szerint természetes anyagokból készüljenek az eszközök, és a tornaszerek;
- sajátítsanak el régi magyar, mozgást igénylő népi játékokat (pl. méta, karikahajtás, gólyalábazás, zsákban futás);
- tudatosítsák általa az egészség és a környezet komplexitását.

- *Magyar nyelv és irodalom*

Általános iskola- alsó tagozat (6-10 év). A tanulók

- ismerjék meg közvetlen természetes- és mesterséges emberalkotta környezetük értékeit bemutató irodalmi alkotásokat (meséket, mondákat, népdalokat és verseket);
- egy táj megismerésekor képesek legyenek kifejezni érzelmeiket, alkalmazva érzékeljék az anyanyelv gazdagságát, szépségét a szóbeli és írásbeli kommunikáció során.

Általános iskola – felső tagozat. A tanulók

- ismerjék meg az anyanyelv gazdagságát, a tájnyelv, a köznyelv és az irodalmi nyelv egymásra hatását, és mindezt tudják alkalmazni a természeti és emberalkotta környezettel való kapcsolatteremtésben;
- törekedjenek az anyanyelv védelmére;
- sajátítsák el a média elemzésének technikáit;
- tudjanak disputát folytatni.

A tanulóiban

- alakuljon igénnyé a hatékony kommunikációra való törekvés;
- növeljük a környezethez való, pozitív érzelmi és intellektuális közeledést a környezet- és természetvédelemi témájú könyvek feldolgozásával;
- fejlesszük az egyéni és a közösségi kompetenciákat a drámajátékok segítségével.

Gimnázium – A tanulók

- legyenek képesek lényeges és lényegtelen információk közötti különbségtételre,
- ismerjék meg az irodalmi művekben megjelenő természeti és környezeti értékeket, harmonikus kapcsolatokat;
- legyenek képesek irodalmi szövegek alapján problémafelvetésekre, vitára, véleményalkotásra, érvelésre;
- tudjanak hivatalos iratokat (petíciókat, kérvényeket, javaslatokat) készíteni;
- tudatosan készüljenek a „nyelvi környezetszennyezés” elkerülésére.

A tanulóiban:

- fejlesszük az esztétikai, erkölcsi érzékenységet.

Szakképzés (a gimnáziumi célokön kívül) – A tanulók

- törekedjenek a szakmai nyelv igényes, színes, pontos használatára írásban és szóban egyaránt.

- *Történelem*

A tanulók

- értsék és tudják, hogyan, mikor és milyen emberi tevékenységek révén alakult át a természet;
- tudják értelmezni, hogyan hatottak a környezeti változások a gazdálkodásra, az életmódra, a közösségi normák alakulására;
- ismerjék meg a helyi történelmi értékeket, alakuljon ki bennük a hagyományok tisztelete;
- értsék meg az egész világot érintő globális problémákat, és érezzék hangsúlyozottan az egyén, az állam és a társadalom felelősségét és feladatait a problémák elhárításában, csökkentésében.

- *Idegen nyelv*

A tanulók

- váljanak érzékenyék a természet szeretetére a jól megválasztott szövegek feldolgozásának segítségével;
- legyenek érzékenyek a hazai környezeti problémákra, és ismerjék meg a nyelv segítségével más országok hasonló problémáit;
- ismerjék meg más népek ilyen irányú tevékenységeit, valamint az idegen országok környezetvédelemmel foglalkozó szervezeteit;
- legyenek képesek a környezetvédelmi problémákra önállóan, csoportmunkában, projekt-munkában választ keresni;
- állampolgári felelősségtudata fejlődjön.

A tanulóknban

- alakuljon ki és fejlődjön a nemzetközi felelősség a környezettel szemben;
- fejlődjön az idegen nyelvi kommunikációképessége, és fedezzék fel ennek lehetőségeit.

- *Matematika*

A tanulók

- váljanak képessé arra, hogy a más tantárgyakban tanított környezeti összefüggéseket matematikai módszerekkel demonstrálják;
- legyenek képesek a környezeti mérések eredményeinek értelmezésére, elemzésére statisztikai módszerek alkalmazásával;
- tudjanak táblázatokat, grafikonokat készíteni és elemezni;
- logikus gondolkodása, szintetizáló és lényegkiemelő képessége fejlődjön;
- tudják megfigyelni az őket körülvevő környezet mennyiségi és térbeli viszonyait;
- váljanak képessé egy adott témához megfelelő adatok kiválogatására, gyűjtésére és feldolgozására;
- ismerjenek konkrét, a valós életből vett példákat, és legyenek képesek ezeket elemezni, tudjanak megfelelő következtetéseket levonni;
- legyenek képesek reális becslésekre;
- tudjanak egyszerű statisztikai módszereket alkalmazni.

A tanulóknál

- alakuljon ki a rendszerben való gondolkodás;
- alakítsuk ki a környezeti rendszerek megismeréséhez szükséges számolási készségeket.

- *Fizika*

A tanulók

- váljanak képessé a környezeti változások magyarázatára;
- ismerjék meg az élő szervezetre káros fizikai hatások (sugárzások, zaj, rezgés) egészségkárosítását, tudják ezek kibocsátásának csökkentési lehetőségeit;
- ismerjék fel a fizikai törvényszerűségek és az élőlények életjelenségei közötti analógiákat, valamint az élő és élettelen közötti kölcsönhatásokat;
- tudják értelmezni a környezet változásának törvényszerűségeit, és ennek tudatában legyenek képesek megoldást keresni a globális környezeti problémákra;
- mérjék fel annak fontosságát, hogy a környezeti erőforrásokat felelősséggel szabad csak felhasználni;
- ismereteik birtokában, tetteik következményeit látó, távlatokban gondolkodó állampolgárrá váljanak.

- *Földrajz*

A tanulók

- szerezzenek tapasztalatot, gyűjtsenek élményeket a közvetlen élő és élettelen környezetükről;
- érzékeljék és értékeljék a környezetben lezajló változásokat, mint a természeti és társadalmi folyamatok hatásainak eredményeit;
- ismerjék meg a világ globális problémáit;
- ismerjék meg és őrizzék a természeti és az emberalkotta táj szépségeit.

- *Biológia*

A tanulók

- ismerjék meg a globális környezeti problémákat és azok megelőzési, illetve mérséklési lehetőségeit;

- ismerjék és szeressék a természeti ill. az épített környezetet;
- ismerjék meg az élőlények alapvető szervezeti-működési jellemzőit, fedezzék fel azok között az ok-okozati összefüggéseket;
- ismerjék meg a környezet-egészségügyi problémákat;
- legyenek képesek az egészségügyi problémák megelőzésére és mérséklésére;
- sajátítsák el a testi-lelki egészséget megőrző életviteli technikákat.

A tanulóknban

- alakuljon ki ökológiai szemléletmód.

- *Kémia*

A tanulók

- rendelkezzenek a környezetbiztonsághoz szükséges ismeretekkel;
- törekedjenek a környezettudatos magatartás kialakítására;
- legyenek képesek a környezeti elemek egyszerű vizsgálatára, az eredmények értelmezésére;
- értsék meg a különböző technológiák hatását a természeti és épített környezetre, valamint becsüljék meg ezek gazdasági hatásait.

- *Ének-zene*

A tanulók

- ismerjék fel a természeti ill. művészeti szépség rokonságát és azonoságát;
- ismerjék meg a természet zenei ábrázolásának módjait;
- fedezzék fel a természet szépségeinek megjelenését a népdalokban;
- vegyék észre a zene közösségerősítő, közösségteremtő szerepét;
- tudják, hogy az élő ill. élettelen természet hangjai a zenében és a hétköznapi életben egyaránt akusztikus élményt jelentenek;
- fedezzék fel a zenei környezetszennyezést, és tudjanak ellene védekezni.

- *Etika*

A tanulók

- legyenek képesek a már kialakított, megteremtett értékek között úgy élni, hogy a lehető legkevesebb károsodást okozzák;
- tanuljanak meg a természet károsítása nélkül teljes életet élni;
- mérjék fel annak elengedhetetlen fontosságát, hogy az utódaiknak is megfelelő életteret kell hagyniuk.

A tanulókbán

- alakítsuk ki azt a szemléletet, hogy a természet elemei emberi hasznosságuk fokától függetlenül is értéket képviselnek;
- alakuljon ki személyes elkötelezettség és tolerancia a környezeti kérdésekkel kapcsolatban;
- fejlődjön, szilárduljon meg a társadalmi szolidaritás és igazságosság az egészséges környezetért.

- *Filozófia*

A tanulók

- értsék meg, hogy a filozófia történetén keresztül megmutatható az ember és a természet egységének megbomlása;
- lássák, hogy milyen módon alakult ki az ember természet feletti uralomrajutása;
- érzékeljék, hogyan alakult ki a posztindusztriális társadalmak „manipulált fogyasztása”;
- fedezzék fel a tudás hatalmi kérdéssé válásának folyamatát;
- legyenek képesek követni az értékek alakulását a különböző történelmi korokban;
- értsék meg, hogy csak akkor őrizhetők meg környezetünk életfeltételei, ha alázattal közelítünk hozzájuk;
- legyenek képesek megismerni a törvényszerűségeket, és csak az azok által adott lehetőségeken belül akarjanak változtatni, jobbitani az emberiség érdekében.

- *Rajz és vizuális kultúra*

A tanulók

- ismerjék fel a természeti ill. művészeti szépség rokonságát és azonoságát;
- ismerjék meg a természet képzőművészeti ábrázolásának lehetőségeit;
- ismerjék és tudják, hogy a hagyományápolás a fenntarthatóság egyik alappillére; tudjanak példákat említeni a népi építészet, díszítőművészet hazai előfordulásaira;
- ismerjék a természetes alapanyagok használatát;
- legyenek képesek a műalkotásokat környezeti nevelési szempontoknak megfelelően elemezni;
- legyenek képesek alkotásokat létrehozni a környezeti nevelési témaköröknek megfelelően;
- ismerjék a tárgyi világ formanyelvi elemeit, a tartalom és a forma összefüggését;
- tudjanak példákat mondani a környezetvédelmi szempontok szerinti formatervezésre;
- kutassanak fel, ismerjenek meg helyi, népi építészeti emlékeket.

- *Tánc és dráma*

A tanulók

- tudjanak improvizálni természeti jelenségeket a tánc és dráma eszközeivel;
- legyenek képesek adott szituáció megfogalmazására tartásképpben és mozdulatsorok segítségével (árvíz, erdőtűz stb.);
- sajátítsák el a néptánc elemeit, lássák benne a környezeti nevelési lehetőségeket.

- *Szakképzés (IX-X. évfolyam; szakmai alapozó elmélet és gyakorlat)*

A tanulók

- ismerjék a szakma gyakorlásához kapcsolódó természet és környezetvédelmi ismereteket, ezeket tudják megfelelően hangsúlyozni, kiemelni;
- ismerjék a szakmához kapcsolódó higiéniai követelményeket és tudják ezeket a gyakorlatban alkalmazni;

- tudják a szakmai ártalmak hatását az emberi szervezetre, legyenek képesek az egészségkárosodás megelőzésére;
 - ismerjék meg a szakma történetét és lássák a környezetre gyakorolt hatását; tudják ennek az egyszerű vizsgálati lehetőségeit.
- *Szakképzés (XI-XII. ill. XIII-XIV. évfolyam; szakmai elméleti és gyakorlati ismeretek)*

A tanulók

- sajátítsák el a szakmaspecifikus munkát, és legyenek birtokában a környezetvédelmi ismereteknek;
- tudják kiemelni a szakma környezetterhelő hatásait, ismerjék a védekezés lehetőségeit (hulladékkezelés stb.);
- ismerjék a környezetbarát technológiákat, a környezetbarát anyagokat, a termékek használatát;
- sajátítsák el az anyag- és energiatakarékos gazdálkodási módokat;
- látogassák meg a szakmához kapcsolódó (helyi) létesítményeket, figyeljék meg a helyes környezetvédelmi technológiákat a gyakorlatban;
- tudják mérni a környezetet károsító elemek hatásait szakmaspecifikus eszközökkel.

A tanulóknban

- erősödjön meg az ökológiai szemlélet, legyenek képesek a tényeket szakmaspecifikusan kiegészíteni;
- alakuljon ki a munka- és technológiai fegyelem;
- alakuljon ki a modern rendszertani szemlélet a szakmai és környezetvédelmi oktatás során.

- *Kollégium*

A tanulók

- ismerjék meg a természeti és emberi környezet értékeit, azok esztétikumát és tanulják megbecsülni azt;
- ismerjék fel a környezetkárosító magatartást és legyenek motiváltak annak elkerülésére;
- tanuljanak meg kialakítani és gyakorolni segítő, együttműködő emberi kapcsolatokat;

- legyenek képesek pozitív, környezettudatos döntéseket hozni és azokat megvalósítani.

A tanulóiban

- alakuljon ki a környezettel harmonikus, életvezetés, pozitív jövőkép;
- fejlődjön a környezetbarát életmód iránti igény, és alakuljon ki a kultúrált lakhely kialakításának fontossága a kollégiumban;
- alakuljanak ki környezettudatos fogyasztási szokások, részesítsék előnyben a természetes, újrahasznosítható anyagokat.

A tantárgyak lehetőségeinek kiegészítése az osztályfőnöki teendőkkel

A fiatalok osztályközösségi létének keretét általában az *osztályfőnök* teremti meg. Ő a különböző szintű személyes kapcsolatok segítője, fejlesztője is. Az átalakuló iskolarendszerben az osztályfőnöki feladatok bővülnek, e tennivalók körül is egyre több a bizonytalanság. Az osztályfőnök személyisége, és elhivatottsága döntő súllyal alakítja a gyerekekben kialakuló, formálódó valóságképet. Munkálkodása nyomán válnak konkrét közösségi tevékenységgé a szaktanárok tanórán túlnövő elképzelései, a különböző iskolai programkínálatok. A tanulók számos attitűdjének alakításán túl a szülők hozzáállását is befolyásolhatja igényessége, értékrendje. A környezeti nevelés szempontjából nem meghatározó az osztályfőnök szaktárgyi hovatartozása. Az általános tájékozottsága, problémafelismerő és -feldolgozó képessége segítheti abban, hogy ezt a sokszínű témakört a környezethez való viszony alakítására, egyben pedagógiai céljaira használni, alkalmazni tudja.

A környezet megóvására, szépítésére, otthonossá tételére, igényes gondos alakítására való nevelésen túl a mindennapi problémák felismerése, életmódminták elemzése, a megoldások keresése is kiváló lehetőséget nyújt az együttes tevékenységek során a közösségépítésre, a személyes kapcsolatok kialakítására, elmélyítésére.

Az osztályfőnök összefogja a szaktárgyak idevágó, de a hagyományos tanórai kereteket megbontó tevékenységeit, például a fogyasztói társadalom problémáinak felismerését és megoldását segíti az iskolában. Ilyenek a táplálkozási szokások, az iskolai büfé kínálata, a szükségtelen túlcso-

magolás, a szemét kezelése, az anyag- és energiatakarékosság. A közös tanulmányi kirándulások, vetélkedők, különböző akciókban való közös részvétel is kiegészítheti és összefűzheti az egyes szaktárgyakat. Az osztályfőnöki órák témájának kínálata akkor hatékony, ha az legalább egy, de inkább négy évre tervezett sokszínű szocializációs programnak felel meg. Tervezése az osztályban tanító valamennyi pedagógus együttgondolkozását kívánja meg.

- *IX. évfolyam - Életvezetés, életvezetési szokások a családban; életviteli szokásaink a múltban, a jelenben, és merre haladunk?*
A felgyorsult változások az életvezetésre is kihatnak. Sokszor a régi tapasztalat már nem használható. Át kell tekinteni az egyes folyamatokat, s fel kell vázolni a lehetséges forgatókönyveket.
- *X. évfolyam - Testi, lelki problémák; a megoldás módjai*
Iskolai egészségügyi nap keretében részletesen kapott információk osztályszintű megbeszélése. A szükségszerűen felmerülő problémákra – részben az értékrendek bizonytalanra válása miatt – sokszor hibás válaszok születnek: búskomorság, lelki betegség, depresszió, alkohol, drog. Az okok keresése mellett a fiziológiai hatások ismerete, a nehézségek érzékeltetése támpontokat adhat. Szemléltethető statisztikákon, videofilmeken, személyes találkozásokon keresztül.
- *XI. évfolyam - A média szerepe. A tájékoztatás erkölcse. Hirdetés, reklám.*
A reklám-pszichológia tudománya. Szinte nincs perc, hogy mindez ne lenne jelen életünkben. A hatásmechanizmus megismerése helyrebillentheti a befolyásolhatóságot. Az elemzés csökkenti a technikák erejét. Az iskolaújság, az iskolarádió jó terep a gyakorlásra. Az előzőekben összegyűlt tapasztalatok környezetünkről és a média hírek összehasonlítása fontos útmutatás az alapos odafigyelésre, kritikai értékelésre.

- *XII. évfolyam - Intézmények. Civil szervezetek.*
Mennyire hatékony azok feladata, hatásköre és struktúrája? Hibáink kiküszöbölésére különböző törvényeket hozunk, ám olykor át-hágják azokat. Felelős állampolgárként tiltakozunk ez ellen. Mi-képpen gyakorolhatjuk környezeti jogainkat? A drámajáték segít-heti a különböző szerepek tartalmi megközelítését, az álláspontok, vélemények, lehetőségek átgondolását:
 - a tanulók közvetlen környezeti problémáinak, megoldási javaslatainak eljuttatása az önkormányzathoz;
 - városunk civil szervezeteinek megismertetése;
 - megelőző környezetvédelemmel foglalkozó helyi és országosan ismert szervezetekkel való együttműködés.

4.3.3 Nem hagyományos tanórai és tanórán kívüli komplex foglalkozások

- *A komplexitás jellemzői:*
 - tantárgyakon átívelő;
 - sokoldalú megközelítése egy adott tartalomnak;
 - a természet és társadalom kapcsolatrendszerének holisztikus megközelítése;
 - „egymásra hajtogatott”;
 - kölcsönös kapcsolat;
 - sokféleség összekapcsolódása;
 - különféle tevékenységek;
 - kapcsolatközpontú;
 - rendszerező;
 - projekt;
 - értelem és érzelem;
 - változás;
 - ismeretek összekapcsolása;
 - módszerek sokfélesége;
 - „egység”;
 - gondolkodásmód;

- integrált;
- globális;
- komplementáris.

- *Általános iskolai és középiskolai lehetőségek:*

a) terepi:

- erdei iskola;
- terepgyakorlat;
- tábor;
- tanulmányi kirándulás;
- akadályverseny;
- városismereti játék;
- tanösvény;
- iskolakert.

b) játékok:

- érzékelést fejlesztő;
- szituációs;
- stimulációs;
- drámajáték.

c) kézműves foglalkozások

- Főként természetes anyagokkal, építve a népi mesterségek hagyományaira.

d) „akciók”:

- vetélkedők;
- pályázatok;
- újságkészítés;
- kiállítás rendezése;
- filmkészítés;
- interjú;
- kérdőív;
- iskolarádió működtetése;
- faültetés;
- kutatómunka;
- „nemzetközi akciók”.

e) „látogatás”:

- múzeum;
- állatkert;
- botanikus kert;
- szeméttelép;
- hulladékégető;
- szennyvíztisztító;
- nemzeti park;
- tanya;
- papírgyár.

- f) versenyek;
- g) szakkör;
- h) iskolazöldítés;
- i) témanap, témahét (virág, ritmus, szivárvány, víz, kő stb.);
- j) „DÖK-nap”;
- k) „jeles napok”;
- l) projektek (pl. savas eső, lekvárfőzés).

- *Lehetőségek szakiskolákban:*

- modul rendszerű oktatás;
- témanap;
- (nyári) terepgyakorlat;
- (nyári) szakmai gyakorlat;
- tanulmányi kirándulás;
- szakmai napok diákszervezéssel;
- múzeumlátogatás (mesterségek, ősi kultúra).

- *Lehetőségek kollégiumban:*

- „DÖK-nap”;
- pályaválasztási nap;
- tanulás-módszertani foglalkozás szervezése;
- helyi rendezvények (csoportmunkával);
- kollégiumi hagyományos rendezvények.

4.3.4 A városi környezeti nevelés komplex gondolata

- *Természeti környezet vizsgálata* az iskolakertben, a parkokban, a temetőben, az előkertekben, a vasútkertben stb. (pl. „háztűznéző”, a városi fák örömei és bánatai, rejtőzködők felfedezése, galambnéző, hogyan használják a lakosok a zöld területeket?).
A városi környezet zöldterületei és természetszerű élőhelyei segítségével ismerteti meg a természetet és tanítja annak megbecsülését.

- *Az épített környezet tanulmányozása* (pl. milyen volt a városkép 50, 100 éve, milyenek az épületek, a város fényei, milyen a közlekedés, hova kerül a szemét, honnan érkezik az energia?).
A hangsúlyt arra helyezi, hogyan hat az ember a környezetre, beleértve a város építészetét, tervezését és infrastruktúráját.
- *Környezetvédelmi akciók*, közösségfejlesztő programok (játsszótérek, parkok gondozása, védelme, tanulmány készítése a közlekedésről, ajánlás a problémák megszüntetésére stb.)
Egyesíti a környezettudatos és öntudatos polgári ismereteket és készségeket.

4.4 Módszerek

4.4.1 A környezeti nevelésben használható módszerek gyűjteménye

- *Játékok*
 - szituációs;
 - memóriafejlesztő;
 - kombinációs;
 - érzékelést fejlesztő;
 - ráhangolást segítő;
 - bizalomerősítő;
 - kapcsolatteremtést segítő;
 - drámapedagógia.
- *Modellezés*
 - hatásvizsgálatok;
 - rendszermodellezés;
 - előrejelző;
 - működő modellek készítése, elemzése.

- *Riport módszer*
 - kérdőíves felmérés;
 - direkt riportok;
 - fotóriport.

- *Projekt módszer*
 - analízis – akcióprojektek

- *Terepgyakorlati módszerek*
 - terepgyakorlatok;
 - térképkészítés;
 - egyszerű megfigyelések;
 - célzott megfigyelések, mérések.

- *Aktív, kreatív munka*
 - természetvédelmi és fenntartási munkák;
 - rekonstrukciós munkák;
 - madárvédelmi feladatok;
 - szelektív hulladékgyűjtés;
 - rend- és tisztasági verseny.

- *Közösségépítés*
 - csoportszervezés a környezeti nevelés érdekében.

- *Művészi kifejezés*
 - vizuális művészet a környezeti nevelésben;
 - irodalmi alkotások;
 - zeneművészet;
 - fotóművészet;
 - táncművészet;
 - népművészet;

- esztétikai érzékenység és élmény fejlesztése;
- a tanulók önkifejezése a művészetek nyelvén.

4.5 Taneszközök

A hatékony környezeti neveléshez szükséges taneszközök megtervezése azért rendkívül fontos, mert ezeknek komoly költségvonzata lehet. A fenntartónak tisztában kell lennie azzal, hogy az eredményesség milyen feltételeket igényel.

4.6 Az iskola épületének helyzetképe, a javulást szolgáló célok és a változást segítő feladatok

Amennyiben az intézmény célokat fogalmaz meg az iskola épületének szűkebb, illetve tágabb környezetének környezetbarátabbá tétele ügyében – ezzel is segítve a tanulók, a dolgozók környezettudatosságának erősítését – akkor ezt önálló területként érdemes tervezni, mint az alábbi példák felsorolása is mutatja.

A helyzetből adódó jellemzők	Célok	Tevékenység, feladat
nagy forgalom	- közlekedési biztonság növelése; - a kerékpáros és gyalogosközlekedés növelése.	- „fekvőrendőrök” megléte; - közlekedésbiztonsági ismeretek kiemelt tanítása; - kerékpárral közlekedők számára biciklitároló; - biztonsági felszerelések és a légzőmaszkviselés ösztönzése.
zaj	- csökkentés	- az út mellé zajfogó fal; - fák, cserjék ültetése; - speciális ablaküvegek.
légszennyezés	- csökkentés	- zöldesítés az iskola környékén, az iskolakertben; - a növények gondozása, pótlása; - gyomtalanítás, elhagyott területek feltérképezése, gondozása a parlagfümentesség érdekében; - tantermekben légtisztítók.
szemét	- tiszta, egészséges környezet	- szeméttárolók sűrítése; - szelektív hulladékgyűjtés, komposztálás; - felvilágosító előadások az egészségkárosító anyagokról és a fertőzési veszélyekről; - utak sózása helyett ásványi örlemény használata.

keves játszótér	- a gyerekek mozgásigényének kielégítése	- újabb játszóterek; - az iskolai játszótér felszerelésének bővítése, a homok cseréje.
az iskolabelső	- tiszta, meghitt környezet	- festések, felújítások, a dekorációhoz falitáblák, élősarkok, akvárium, madarak, a mellékhelyiségekben szappan, WC papír; - dohányzásra külön helyiség kialakítása; - portalanítás (atkák-allergia); - gyakori szellőztetés (beltéri szennyezőanyagok: formaldehid, szén-dioxid); - lábtörlők alkalmazása.
energia-felhasználás	- takarékos fűtés	- gázkazán szabályozása; - nyílászárók javítása, tető szigetelése, esetleg tetőkert.
világítás	- egészséges, takarékos; - a természetes fény preferálása.	- hagyományos fénycsövek cseréje energiatakarékos, kompakt izzókra
vízfelhasználás	- egészséges ivóvíz; - a vízfogyasztás csökkentése.	- víztakarékos öblítés, csapok karbantartása; - a klórozott szénhidrogéneket kiszűrő víztisztítók alkalmazása.
csatorna	- a csatorna karbantartása	- biológiai lebontók alkalmazása; - ecetsav, mosószóda, bórx, szódobikarbóna és egyéb környezetbarát takarítószer alkalmazása.
iskolakert	- tanítás, pihenés, felüdülés helye legyen	- (gyógy)növények gondozása, pótlása, gyógyösvény felújítása, tanösvény létrehozása; - csepegtető öntözés, önelzáró csapok; - fajátékok, madáretetők, madárodúk kihelyezése és gondozása.
udvar	- biztonságos aljzat	- az aszfaltozott rész felújítása
iskolabüfé	- egészséges ételek, italok	- gyümölcslevek és -teák; - friss és aszalt gyümölcsök; - joghurtok, sajtok, gabonapelyhes édességek.
az iskola eszközellátottsága	- a tanítás-nevelés élményközpontúságának növelése; - az esztétikai érzék fejlesztése; - egészséges személyiség kifejlődése.	- a tanterekben írásvetítő, TV, videó és számítógép; - esztétikus dekorációk, falitáblák, szemléltetőanyagok; - digitális fényképezőgép; - az étkező konyháján gáztűzhelyek, konyhai eszközök; - ismeretterjesztő folyóiratok, könyvtár, médiatár.

5. AZ EGYES MINTAPROGRAMOK KÉSZÍTŐI, S INTÉZMÉNYEIK

	Név	Város	Iskola
1.	Ádám Ferencné	Kecskemét	Tanítóképző Főiskola (6000 Kecskemét, Kaszap u. 16.)
2.	Bánfálvi Antalné	Szentendre	Barcsay Jenő Általános Iskola (2000 Szentendre, Kálvária u. 28.)
3.	Budayné Kálóczy Ildikó	Debrecen	Tóth Árpád Gimnázium (4024 Debrecen, Szombathi u. 12.)
4.	Darvas Katalin	Budapest	Budai Nagy Antal Gimnázium (1221 Budapest, Anna u. 13-15.)
5.	Gulyás Sándorné	Jászberény	Belvárosi Általános Iskola (5100 Jászberény, Szt. István krt. 22.)
6.	Gyulainé Szendi Éva	Miskolc	Avasi Gimnázium (3524 Miskolc, Klapka u. 2.)
7.	Hollósi Eszter	Siófok	Baross Gábor Szakmunkásképző és Szakközépiskola (8600 Siófok, Bakony u. 2.)
8.	Horváthné Papp Ibolya	Szekszárd	I. Béla Gimnázium (7100 Szekszárd, Kadarka u. 25.)
9.	Juhászné Szlovák Mariann	Szolnok	Varga Katalin Gimnázium (5000 Szolnok, Szabadság tér 6.)
10.	Kertészné Szabó Erzsébet	Jászberény	Klapka György Szakközépiskola (5100 Jászberény, Hatvani u. 2.)
11.	Menráth Réka	Visegrád	Dunakanyar Erdei Általános Iskola (2025 Visegrád, Mátyás király u. 4.)
12.	Nagyné Horváth Emília	Budapest	Bem József Általános Iskola (1101 Budapest, Hungária krt. 5-7.)
13.	Orgoványi Anikó, Rádi Rózsa	Budapest	Pannónia Általános Iskola (1133 Budapest Tutaj u 7-11.)
14.	Saly Erika	Déaványa	Ványai Ambrus Általános Iskola (5510 Déaványa, Körösladányi út 1.)
15.	Schróth Ágnes, Szászné Heszlényi Judit	Budapest	Trefort Ágoston Gyakorló Iskola (1088 Budapest, Trefort u. 8.)

6. AJÁNLOTT IRODALOM

- *Ardainé Mares Mária, Hegymeginé Nyíry Enikő, Szegediné Gonda Zsófia, Tomposné Tóth Ibolya* (2003). **Segédanyag – Az iskolai környezeti nevelési program kidolgozásához**. Miskolc: Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Környezeti Nevelők Egyesülete (KÖNE).
- *Czippán Katalin, Dán Krisztina, Felvinczi Katalin, Gazdag Rita, Lehoczki János (szerk.)* (2001). **Kerettantervi segédlet a környezeti neveléshez, a könyvtárhasználathoz és az egészségneveléshez**. Budapest: Oktatási Minisztérium.
- *Monroe, Martha C. – Cappaert, David, Albert Judit, Könczey Réka (szerk.), Victor András (sorozatszerk.)* (1998). **Környezeti nevelés a tantervekben**. Budapest: Magyar Környezeti Nevelési Egyesület.
- *Nyiratiné Németh Ibolya (szerk.)* (2000). **Útmutató a környezeti nevelési tantervek fejlesztéséhez**. Budapest: Magyar Környezeti Nevelési Egyesület.
- *Somogyi Katalin, Ungvári Jánosné dr.* (2003). **Hogyan készítsünk egészség- és környezeti nevelési programot?** (CD) Debrecen: Hajdú-Bihar Megyei Pedagógiai Intézet és Továbbtanulási, Pályaválasztási Tanácsadó (www.hajdu-ped.sulinet.hu/hir/hirek.php?616).
- *Dr. Schreibert Ferenc (szerk.), Dr. Havas Péter (sorozatszerk.)* (1997). **A környezeti nevelés és a helyi tanterv**. Budapest: InfoGroup Kiadó.
- **UNESCO** (2003). **Oktatás a fenntartható fejlődés szolgálatában**. Budapest: Környezeti Nevelési és Kommunikációs Programiroda, Magyar UNESCO Bizottság.
- *Vásárhelyi Tamás, Victor András* (2003). **Nemzeti Környezeti Nevelési Stratégia – alapvetés – 2003** (átdolgozott kiadás). Budapest: Magyar Környezeti Nevelési Egyesület.

7. HASZNOS HONLAPOK

Minisztériumok	
Oktatási Minisztérium	www.om.hu
→ <i>Jelen kiadvány, és a környezeti nevelési mintaprogramok</i>	
Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium	www.kvvm.hu
→ <i>Jelen kiadvány, és a környezeti nevelési mintaprogramok</i>	
Minisztériumi háttérintézmények	
Országos Közoktatási Intézet	www.oki.hu
→ <i>Jelen kiadvány, és a környezeti nevelési mintaprogramok</i>	
Magyar UNESCO Bizottság	www.unesco.hu
Közoktatás-fejlesztési és Pedagógus-továbbképzési Kht. (KFPT Kht.)	www.ptmik.hu
KFPT – Környezeti Nevelési és Kommunikációs Programigazgatóság	www.konkomp.hu
→ <i>Kerettantervi segédlet a környezeti neveléshez</i>	
→ <i>Jelen kiadvány, és a környezeti nevelési mintaprogramok</i>	
A környezeti nevelési programok elkészítésében segítséget és tájékoztatást egyaránt nyújtó civil szervezetek.	
KÖRLÁNC Országos Egyesület a Környezeti Nevelésért	www.korlanc.ngo.hu
Környezeti Nevelési Hálózat	bocs.hu/kornev/demec.htm
Környezet- és Természetvédelmi Oktatóközpontok Országos Szövetsége	www.kokosz.hu
Magyar Környezeti Nevelési Egyesület	www.mkne.hu
→ <i>Hogyan készítsük el az iskola környezeti nevelési programját?</i>	
→ <i>Jelen kiadvány, és a környezeti nevelési mintaprogramok</i>	
Természet- és Környezetvédő Tanárok Egyesülete	www.ttk.pte.hu/TKTE/
Zöld Szív	www.c3.hu/~zsziv
Hálózatok	
Magyarországi Ökoiskola Hálózat	www.okoiskola.hu
OM/Sulinet	www.irisz.sulinet.hu
Környezetvédelmi Újságírók Társasága	www.greenfo.hu
Környezetvédelmi Tanácsadó Irodák	www.konkomp.hu/koti.hu
Nemzeti Parkok	
Aggteleki Nemzeti Park	www.anp.hu
Balaton-felvidéki Nemzeti Park	www.ktm.hu/term/index/index.htm
Bükki Nemzeti Park	www.ktm.hu/term/index/index.htm
Duna-Dráva Nemzeti Park	www.ddnp.hu/dravtam.htm
Duna-Ipoly Nemzeti Park	www.ktm.hu/term/index/index.htm
Fertő-Hanság Nemzeti Park	www.ktm.hu/term/index/index.htm
Hortobágyi Nemzeti Park	www.hnp.hu

Kiskunsági Nemzeti Park	www.knp.hu
Körös-Maros Nemzeti Park	www.ktm.hu/term/index/index.htm
Őrségi Nemzeti Park	www.orseginpi.hu/nemzeti_park.htm
Állatkertek	
Budapesti Állat- és Növénykert	www.zoobudapest.com
Debreceni Állat- és Növénykert	www.zoo.hu/debrecen
Győri Xantus János Állatkert	web.axelero.hu/zoogyor/index/index.html
Jászberényi Állat- és Növénykert	www.zoo.hu/jaszbereny
Nyíregyházi Állatpark	www.sostozoo.hu
Pécsi Állat- és Akvárium - Terrárium	www.zoo.hu/pecs
Szegedi Vadaspark	www.zoo.hu/szeged
Veszprémi Állatkert	www.zoo.hu/veszprem